

**БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ НӨХӨН СЭРГЭЭЛТИЙН ТАЛААРХ ОЛОН УЛСЫН ЧИГ ХАНДЛАГА,
МОНГОЛ УЛСАД ЗАЙЛШГҮЙ ШААРДЛАГАТАЙ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ**
(Бодлогын судалгаа)

Ч. Базар (Ph.D)

АГУУЛГА

Нэг. УУЛ УУРХАЙН НӨХӨН СЭРГЭЭЛТИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ

- 1.1. Уул уурхайн салбар дахь нөхөн сэргээлт - тоон үзүүлэлт 2008 оны байдлаар
- 1.2. Нүүрсний салбар дахь нөхөн сэргээлт- тоон үзүүлэлт 2008 оны байдлаар
- 1.3. Нүүрс олборлогч ААН-ийн уулын ажлын тайлан, төлөвлөгөөний баталгаажсан байдал - тоон үзүүлэлт 2008 оны байдлаар
- 1.4. Уул уурхайн үйл ажиллагаанд илэрч байгаа байгаль орчны талаархи нийтлэг зөрчил, дутагдал
- 1.5. БОАЖЯ - наас цаашид авч хэрэгжүүлэх бодлогын зорилт

Хоёр. НҮҮРСНИЙ УУРХАЙД НӨХӨН СЭРГЭЭЛТ ХИЙЖ БУЙ САЙН ТУРШЛАГА

- 2.1. “Багануур” ХХК-ийн жишээн дээр
- 2.2. “Нөхөн сэргээлтийн үйл ажиллагаа болон уурхайг бүр мөсөн хаах төлөвлөгөө - “Их – Өвөлжөө” ХХК -ийн туршлага
- 2.3. Сэлэнгэ аймгийн Ерөө сумын нутгийн иргэдийн үйл ажиллагааны жишээн дээр

Гурав. УУЛ УУРХАЙН САЛБАРТ БАРИМТАЛЖ БУЙ БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ БОДЛОГО

- 3.1. Монгол улсын нэгдэн орсон Олон улсын гэрээ конвенци
- 3.2. Өнөөдөр мөрдөгдөж буй хууль, эрх зүйн баримт бичиг

Дөрөв. ХАРИУЦЛАГАТАЙ УУЛ УУРХАЙГ ХӨГЖҮҮЛЭХ

Тав. БАЙГАЛЬ ОРЧИНГ ХАМГААЛАХ БОДЛОГЫН ЧИГ ХАНДЛАГА

- 5.1. Үндэсний, орон нутгийн ба хувь хүний түвшинд баримтлах тогтвортой хөгжлийн зарчмууд
- 5.2. Хамтын ажиллагааны үйл явцыг бий болгох нь
- 5.3. Иргэдийн оролцоог хангах нь
 - 5.3.1. Мэдээлэл авах эрх ба байгаль орчны хуулиуд
 - 5.3.2. Шийдвэр гаргахад оролцох эрх ба байгаль орчны хуулиуд
 - 5.3.3. Иргэдийн зөрчигдсөн эрхээ сэргээлгэх эрх ба шүүхээр хамгаалуулах эрхийн хууль зүйн үндэслэл
- 5.4. Иргэд байгаль орчны салбарт эрхээ хамгаалахад тулгарч буй бэрхшээлүүд

Зургаа. БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ ЭРХИЙН ТАЛААРХ ОЛОН УЛСЫН ХУУЛЬ ТОГТООМЖ, ХЭРЭГЖҮҮЛЖ БОЛОХУЙЦ АРГА БАРИЛ

- 6.1. Олон улсын гэрээ конвенци-Аархусын Конвенци
- 6.2. Байгаль орчны эрхийн Билл –Канад улсын туршлага
- 6.3. Нутгийн иргэдийн хамтлаг, нөхөрлөлтэй зөвлөлдөх нь - Өмнөд Австрали болон Холбооны хууль тогтоомж
- 6.4. Энэтхэг улсын уул уурхайн салбарт баримталж бодлогын өнөөгийн байдал

Долоо. ДҮГНЭЛТ**Найм. САНАЛ, ЗӨВЛӨМЖ**

* * *

Оршил буюу судалгааны агуулгын тухайд

Энэхүү бодлогын судалгаагаар уул уурхайн салбар дахь нөхөн сэргээлтийн өнөөгийн байдлыг мэргэжлийн байгууллагуудын гаргасан тоон үзүүлэлт дээр түшиглэн гаргалаа. Мэдээлэл цуглуулах явцад улсын хэмжээний техникийн болон биологийн нөхөн сэргээлтийн талаарх мэргэжлийн байгууллагуудын гаргасан тоон мэдээлэл нилээд их зөрүүтэй байна. Гэхдээ сүүлийн жилүүдэд уул уурхайн нөхөн сэргээлт өссөн дүнтэй байгаа нь нааштай үзүүлэлт юм. Харин нөхөн сэргээлт хийх буюу бүхэлдээ байгаль орчныг хамгаалах бодлого дэлхий нийтэд хүний аюулгүй амьдрах орчинтой уялдан, түүний салшгүй хэсэг болох хүний эрхэд түшиглэсэн бодлого баримталж байна.

Байгаль орчинтой холбоотой аливаа асуудалд хүний мэдээлэл авах, түгээх, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх, эрхээ хамгаалуулах эрхийг хүндэтгэх, аливаа шийдвэр гаргахад иргэд болон ИНБ-ын оролцоог дээдлэх, хяналтыг төрийн байгууллага нь иргэд, ИНБ-тай хамтран хийх, эхний төлөвлөлт болон эцсийн гүйцэтгэлийг олон нийтэд нээлттэй танилцуулах замаар “Байгаль орчны шударга ёс, эрх”-ийн асуудалд тулгуурлан ажиллах бодлогыг дэлхийн олон улс оронд хэрэгжүүлж байна. Уул уурхайн болон байгалийн бусад баялгийг байгаль орчинд эзлэй, тогтвортой хөгжил болгон ашиглахад “Байгаль орчны шударга ёс, эрх”-ийг хүндэтгэх нь тэрхүү бодлогын тулгуур зарчим юм.

Энэхүү судалгаанд дээрх чиглэлийг баримтлан ажиллаж амжилтанд хүрч буй зарим улс орны туршлага, арга зүйг эрх зүйн хүрээнд нь харуулсаны зэрэгцээ, өнөөдөр Монгол улсад хэрэгжүүлж буй байгаль орчныг хамгаалах хууль, эрх зүйн баримт бичигт задлан шижилгээ хийсний үндсэн дээр цаашид анхаарах бодлого, зохицуулалтыг санал, зөвлөмж маягаар тусгалаа.

Товчилсон үг:

- БОС - Байгаль орчны сайд
- БОАЖЯ - Байгаль орчин аялал, жуулчлалын яам
- БОНБУ - Байгаль орчны нэгдсэн байдлын үнэлгээ
- БОНБҮТ - Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай
- ИНХ - Иргэдийн нийтийн хурал
- ИТХ - Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурал
- ИНБ - Иргэний нийгмийн байгууллага
- НҮБ - Нэгдсэн Үндэстний Байгууллага
- МХЕГ - Мэргэжлийн хяналтын ерөнхий газар
- ТББ - Төрийн бус байгууллага
- ХХК - Хязгаарлагдмал хувьцаат компани

* * *

UIN.MN
СУДАЛГААНЫ САН

Нэг. УУЛ УУРХАЙН НӨХӨН СЭРГЭЭЛТИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ**1.1. Уул уурхайн салбар дахь нөхөн сэргээлт - тоон үзүүлэлт 2008 оны байдлаар:**

Ойролцоогоор **14565 га** газар эвдрэлд орсон. Үүнээс 1000 гаран га газар гар аргаар ашигт малтмал олборлогчдын үйл ажиллагаанаас болж эвдрэлд оржээ. 2008 оны байдлаар нийт **3386.6 га** газарт техникийн нөхөн сэргээлт хийж, үлдсэн **10000 га** орчим газар нөхөн сэргээлт хийгдээгүй байна. Засгийн Газрын 2008 оны 127 дугаар тогтоолын дагуу хууль бус, хариуцлагагүй үйл ажиллагааны улмаас нийт 6 аймгийн 21 сумын 130 цэгт хуримтлагдсан 92 956 м3 буюу **139410 тн** шлагмыг тээвэрлэж, химийн бодисоор бохирдсон **78965 м2** талбайд хөрс хуулалт хийн саармагжуулжээ.

Боловсруулсан 10400 тн шламаас 10,024 кг мөнгөн ус, 5,525 кг алт ялган авчээ. Төв, Сүхбаатар, Дорноговь, Дархан - Уул, Сэлэнгэ аймгийн химийн бодисоор бохирдсон хаягдлыг зөөж тээвэрлэх, хоргүйжүүлэх ажлыг дуусгаж, орон нутгийн удирдлагуудад хүлээлгэн өгсөн байна.⁵⁰

2008 оны тайланд ирүүлсэн 33 байгууллагын мэдээгээр:

Он	Аж ахуйн нэгж	Төлөвлөлт, га		Гүйцэтгэл, га		Зардал сая.Төг
		т.н.с	б.н.с	т.н.с	б.н.с	
2006	190	1174.7	779.0	986.34	609.1	3688.6
2007	159	4852.45	928.97	1158.5	958.3	8926.6
2008	243	1216.57	1364.3	321.78	293.66	3966.4

Эхсурвалж: БОАЖЯ

1.2. Нүүрсний салбар дахь нөхөн сэргээлт- тоон үзүүлэлт 2008 оны байдлаар:

- Нүүрсний 29 уурхай нийт эдэлбэр 158.6 га газрынхаа **148.3 га -д техникийн, 45 га -д биологийн** нөхөн сэргээлт хийсэн байна.
- Нүүрсний уурхай, аж ахуйн нэгжүүд байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээхэд нийлбэр дүнгээр **478.8 сая** төгрөгийн зардал төлөвлөж **612.1 сая** төгрөг зарцуулсан байна.
- Уулын ажлын тайлангийн нөхөн сэргээлтийн ажлыг нэгтгэн дүгнэхэд нийтдээ **158.6 га** талбайд техникийн нөхөн сэргээлт хийгдснээр **106 %** -ийн биелэлттэй, **45 га** -д биологийн нөхөн сэргээлт хийгдсэн нь төлөвлөснөөс даруй 4 дахин илүү гүйцэтгэлтэй байна.
- 2009 оны уулын ажлын төлөвлөгөөнд нийтдээ **73.6 га** талбайд техникийн нөхөн сэргээлт, **32.1 га** талбайд биологийн нөхөн сэргээлт хийж, нийт **964.5 сая** төгрөг зарцуулахаар төлөвлөжээ⁵¹.

1.3. Нүүрс олборлогч ААН-ийн уулын ажлын тайлан, төлөвлөгөөний баталгаажсан байдал- тоон үзүүлэлт 2008 оны байдлаар:

- “Ашигт малтмалын тухай хууль”-ийн 48.6.2, 48.6.3-д заасны дагуу нүүрс олборлогч **30** уурхай, аж ахуйн нэгж 2008 оны **уулын ажлын тайлан, 43** уурхай

⁵⁰ БОАЖЯ

⁵¹ Ашигт Малтмалын Газар. Нүүрсний судалгааны хэлтэс

2009 оны **уулын ажлын төлөвлөгөөгөө** Ашигт малтмалын газраар батлуулсан байна.

- Нүүрс олборлогч **22** уурхай, аж ахуйн нэгжүүд 2008 оны уулын **ажлын тайлан, 38** уурхай 2009 оны уулын **ажлын төлөвлөгөөгөө** Улсын мэргэжлийн хяналтын газраар батлуулсан байна.
- Нийт 51 уурхай идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж байгаагаас 33.3% нь 2008 оны уулын ажлын батлуулсан тайлан, 43.1% нь 2009 оны уулын ажлын батлуулсан төлөвлөгөөгөө Нүүрс, судалгааны хэлтэст ирүүлсэн байна⁵².

1.4. Уул уурхайн үйл ажиллагаанд илэрч байгаа байгаль орчны талаархи нийтлэг зөрчил, дутагдал:

- Зарим нэг ААН -ийн уурхайн объектод байх ёстой бичиг баримтын бүрдүүлэлт хангалтгүй;
- Байгаль орчны нарийвчилсан үнэлгээний тайланд тусгагдсан заалтуудын хэрэгжилт хангалтгүй;
- Техник, технологи өөрчлөгдсөн байхад зураг төсөл, үнэлгээндээ нэмэлт тодотгол хийлгэдэггүй;
- Нөхөн сэргээлт хангалтгүй, улсын байцаагчийн шаардлагыг биелүүлдэггүй;
- Шимт хөрсний овоолгыг тусад нь хийдэггүйгээс нөхөн сэргээлтийн үед үржил шимт хөрсний хуулалт, хадгалалт, хамгаалалт техникийн шаардлагыг хангадаггүй;
- Ихэнхи алт олборлогч голын татамд олборлолт явуулж байгаа бөгөөд зарим аж ахуйн нэгж зөвшөөрөлгүйгээр голын гольдирол өөрчилсөн;
- Орон нутагт түгээмэл тархацтай ашигт малтмал буюу барилгын материалын ашигт малтмал олборлолт эмх журамгүй;
- Гар аргаар ашигт малтмал олборлогчдын үйл ажиллагааны улмаас нөхөн сэргээгдээгүй орхигдсон газар нэмэгдсээр байгаа зэрэг түгээмэл зөрчил, дутагдал байсаар байна.

БОАЖЯ - наас цаашид авч хэрэгжүүлэх бодлогын зорилт:

Засгийн газрын мөрийн хөтөлбөрт тусгагдсан Хариуцлагатай уул уурхайн зарчмыг баримтлан уул уурхай, орд ашиглалтын хяналт шинжилгээний хөтөлбөр, байгаль хамгаалах, нөхөн сэргээх төлөвлөгөөний биелэлт зэрэг мэдээллийн улсын сан бүрдүүлж, түүнийг нийтэд ил тод, хүртээмжтэй байлгах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх ажлын хүрээнд дараахи ажлуудыг хийж гүйцэтгэхээр төлөвлөжээ.

- Уул уурхайн нөхөн сэргээлт хийх аргачлал, технологийг шинэчлэх;
- Ашигт малтмалын ордыг байгаль орчинд халгүй технологиор ашиглах үйл ажиллагааг дэмжих;
- Олборлолтын үйл ажиллагааны улмаас эвдрэлд орсон болон нөхөн сэргээлт хийсэн талбайн улсын хэмжээний бүртгэл, мэдээллийн сан бүрдүүлж, мэдээллийн ил тод байдлыг хангах зэрэг ажээ⁵³.

Судлаачийн зүгээс нэгтгэн дүгнэхэд, байгаль орчны нөхөн сэргээлтийн ажил сүүлийн жилүүдэд нэлээд хийгдэж байгаа ч энэ талаарх дэлхий нийтийн хандлага нь төр, Засгийн газар болон бизнесийн байгууллагын хоорондын харилцаа биш гэдгийг хүлээн зөвшөөрч хүний эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах үндсэн эрхтэй нь холбон авч үзэж байна. Тэр

⁵² Ашигт Малтмалын Газар. Нүүрсний судалгааны хэлтэс

⁵³ БОАЖЯ, Ц.Банзрагч /PhD/ ХБОБНГ-ын дарга

үндсэн дээр “байгаль орчны эрхээ хамгаалах”, “байгаль орчны эрхээ хамгаалуулах”, “байгаль орчны шударга ёс, эрх” гэсэн хандлага бий болж энэ чиглэлд бодлого, эрх зүйн зохицуулалтаа хийж, хамгийн гол нь амжилтанд хүрч байна. Энэхүү судалгааг дээр дурьдсан асуудалд суурилан гүйцэтгэлээ.

* * *

Хоёр. НҮҮРСНИЙ УУРХАЙД НӨХӨН СЭРГЭЭЛТ ХИЙЖ БҮЙ САЙН ТУРШЛАГА

2.1. “Багануур” ХХК-ийн жишээн дээр

Тус уурхайн нүүрс олборлолтын жилийн хүчин чадал 4.0 сая.тн бөгөөд өнөөдрийн байдлаар хэрэглэгчдийн нүүрсний хэрэгцээнээс хамаарч 3.0 - 3.2 сая.тн нүүрс олборлож байна. **1978 - 2008 оны жилийн эцсийн байдлаар:** 78.8 сая.тн нүүрс олборлож, 244.5 сая.м³ хөрс хуулан, 95.8 сая.м³ шидэлт инженерийн ажил, **9.0 сая.м³ нөхөн сэргээлтийн** ажлыг хийж гүйцэтгээд байна. Нөхөн сэргээлтийг техникийн болон биологийн гэсэн хоёр чиглэлээр хийдэг. Техникийн нөхөн сэргээлтийг шимт ба шимэрхэг хөрс хуулах, тээвэрлэх агуулах, хадгалах, нөхөн дүүргэлт хийх, эвдэрсэн газрыг хэлбэржүүлэх, шимт ба шимэрхэг хөрсөөр хучих зэрэг үе шаттайгаар хийж байна.

- ✓ *Шимт ба шимэрхэг хөрс хуулалт, хадгалалт:* Уурхайн ашиглалтын явцад уулын ажлын фронтын ахилтад орж байгаа болон автын гадна овоолгуудын ахилтанд орж дарагдаж байгаа газруудын шимт ба шимэрхэг хөрсийг 40-120 см зузаантай хуулж нөхөн сэргээгдэх талбайн дагуу цувуулан нуруулдаж шимт хөрсний агуулахыг байгуулдаг.
- ✓ *Нөхөн дүүргэлт:* Дотоод овоолго хоорондын хоосон орон зайд авто хөрсөөр нөхөн дүүргэлт хийж байна.
- ✓ *Эвдэрсэн гадаргууг хэлбэржүүлэх:* Хэлбэржүүлэх газрын хажуу налууг 13-15 хэмээр налуулж, налуугийн 30 м тутамд 4 м өргөн 1-3 хэмийн эсрэг налуу бүхий огтлолтой хамгаалах берм байгуулан үер, борооны усны хурдыг сааруулах, цуглуулж зайлуулах сувгийг бермын хажуу ирмэгээр хийж, хэлбэржүүлсэн газрын эцсийн олох хэлбэрийг орчны уул толгод, гүвээ давааны ерөнхий хэлбэрт аль болох төстэй байхаар хэлбэржүүлж байна
- ✓ *Шимт ба шимэрхэг хөрсөөр хучилт хийх:* Хэлбэржүүлсэн гадаргууг 20см зузаантай шимт ба шимэрхэг хөрсний холимогоор хучаад гадаргууг бульдозер скреперээр тэгшлэн үр цацах талбайг бэлтгэдэг байна.

Техникийн нөхөн сэргээлтийн мэдээ

Ажлбарууд	Хэмжээ нэгж	1998он	1999он	2000он	2001он	2002он	2003он	2004он	2005он	2006он	2007он	2008он	Нийт
1 Шимт ба шимэрхэг хөрс хуулалт	м.м ³		30.5	14.0	3.3	30.0	347.5	434.0	6.3	12.5	84.2	24.5	986.8
2 Шимт хөрсөөр хучсан талбай	га		7.6	15.3	4.0	17.7	13.8	12.0	9.3	7.0	8.4	15.6	110.7
3 Бульдозерын хэлбэржүүлэлт	га		14.5	13.0	8.0	22.4	13.8	23.0		5.1	10.1	14.6	124.5
4 Эскаваторын хэлбэржүүлэлт	м.м ³	1579.5	1275.0	1256.9	748.4	1129.3	696.9	933.4	387.1	198.2		768.1	8973.8

Биологийн нөхөн сэргээлтэнд хөрсийг тогтворжуулах, элэгдлийг багасгахын тулд бүрхэвч

ургамлаар нэг наст ургамлын үрийг, олон наст бэлчээр тэжээлийн ургамлын үртэй хольж тариалж байна. Гол арга технологи нь бүрхэвч ба олон наст ургамал тариалах, арчлах, хамгаалах, орон нутгийн захиргаанд хүлээлгэн өгөх чиглэлээр ажилладаг.

Биологийн нөхөн сэргээлтийн мэдээ

д/г	Ажилбарууд	Хэмжээ га/г	1999он	2000он	2001он	2002он	2003он	2004он	2005он	2006он	2007он	2008он	Нийт
1	Агротехникийн боловсруулалт хийсэн талбай	га	7.6	12.0	4.0	17.7	13.8	12.0	9.3	5.2	9.9	14.6	106.1
2	Биологийн нөхөн сэргээлт	га	7.6	15.0	4.0	17.7	6.6	12.0	8.6	10.1	10.0	14.6	106.2
3	Хураасан үр	кг			50.0	230.0	690.0	976.9	1200.0	1400.0	1150.0	2252.0	7948.9

2006 оноос **Багагүн нуурыг тэжээх** 950м урттай сувгийг байгуулж 6 ширхэг гүний цооногийн усаар тэжээж байна. Сувгаар урсах усны алдагдлыг багасгах зорилгоор сувагт ус үл нэвтрүүлэгч материал дэвсэж, хайрга чулуугаар хучсан бөгөөд . Багагүн нуурын усны түвшин шүүрүүлэлтийн усаар тэжээж эхэлсэнээс хойш 1.6 м дээшилсэн байна.

Бичил уур амьсгал буй болгох зорилгоор 2007 онд Уулын 1-р хэсэгт **Цөөрөм** байгуулжээ. Энэ нь уурхайгаас гарах тоосжилтыг тодорхой хэмжээгээр багасгах ач холбогдолтой ба 2008 онд цөөрмийг тойруулан мод тариалж, цэцэрлэгжүүлжээ.

Уурхайн эдэлбэр дэх ан амьтан

№	Тарвагатай тал-байн байршил	Тооллогын зурвасны		Талбай /га -аар/	Тоологдсон тарвага
		Урт /м/	Өргөн /м/		
1	Уулын 1-р хэсэг	1555	714	81	43
2	Уулын 2-р хэсэг	560	494	19.8	1
3	Төмөр замын урд хэсэг	936	320	24.8	9
Нийт /2009 он/				125.6	53

Нөхөн сэргээлтэд зарцуулж буй зардал: Жил бүр уулын ажлын болон бизнес төлөвлөгөөнд тусган, техникийн нөхөн сэргээлтэнд 250 - 380 сая, биологийн нөхөн сэргээлтэнд 65-100 сая, нийт **400 - 500 сая** төгрөг зарцуулж байна.

Нүүрсний өөрийн өртөгийн үзүүлэлт : 1 тн нүүрсний өөрийн өртөг **20.5** мянган төгрөг, 1 тн нүүрсийг борлуулах үнэ **16.2** мянган төгрөг бөгөөд үүнээс 1 тн нүүрс тутамд 4.3 мянган төгрөгийн алдагдал хүлээдэг. Засгийн газраас нүүрс борлуулах үнийг хязгаарлаж байгаагаас уурхай 2007 онд 7.2 тэрбум төгрөг, 2008 онд 11.1 тэрбум төгрөгийн алдагдал хүлээсэн ба , 2009 онд 4.6 тэрбум төгрөгийн алдагдалтай байхаар төлөвлөжээ.

Учирч буй бэрхшээл буюу сургамж: Нүүрсний ил уурхай нь бусад ашигт малтмалын ордтой харьцуулахад ашиглагдсан орон зай их үлддэг нь нөхөн сэргээлтийн ажлыг тэр хэмжээгээр шаарддаг;

- Зах зээлийн үнийн хувьд бусад ашигт малтмалаас харьцангуй доогуур;
- Нүүрсний үнэд Засгийн газраас хязгаарлалт хийдэг;
- Ашигт малтмалын тухай хуулийн 39.1.9-д “Ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь нөхөн сэргээлтийн ажлын баталгаа болгож Байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагаас нээсэн тусгай дансанд нөхөн сэргээлтэнд зарцуулах нийт зардлын 50%-тай тэнцэх хэмжээний мөнгийг байршуулах” гэсэн заалт нь нүүрсний уурхайнуудын хувьд хэрэгжих боломжгүй заалт бөгөөд үүнээс шалтгаалж жил бүрийн нөхөн сэргээлтийн ажлын төлөвлөгөөг батлуулж чадахгүйд хүргэдэг.

Дээрх хүчин зүйлс нь нүүрсний салбарын үйлдвэрлэлийг зах зээлийн зарчмаар буюу үнийг нь чөлөөлөх, эс чөлөөлвөөс Засгийн газраас татаас өгөх замаар дэмжих шаардлагатайг харуулж байна.

2.2. Нөхөн сэргээлтийн үйл ажиллагаа болон уурхайг бүр мөсөн хаах төлөвлөгөө - “Их – Өвөлжөө” ХХК -ийн туршлага

“Их - Өвөлжөө” алтны шороон орд нь Шарын голын бүлэг шороон ордын нэг бөгөөд Дархан-Уул аймгийн Шарын гол сумын төвөөс зүүн тийш 6 км зайд Хавчуугийн голын хөндийн доод адагт зүүн гар талаас нийлсэн аманд оршдог. Ашиглалтын эхний жилүүдэд хөрсийг гадаад овоолгод байршуулж байжээ. Харин ашиглагдсан блокуудын дотоод дүүргэлтээр техникийн нөхөн сэргээлт хийхдээ элс угаалгын эфель, хайрга, шламыг ашиглаж байв. Энэ үед биологийн нөхөн сэргээлт хийх боломжгүй учраас бэлтгэл ажлын хүрээнд үржил шимт хөрсийг дунджаар 0.2м зузаантай түрж овоолон, ачиж тусгай овоолгод байршуулан хадгалж байжээ. Улмаар техникийн нөхөн сэргээлтийн дараа үржил шимт хөрсийг тараан байршуулж, согоовор, боролзгоно зэрэг олон наст ургамлын үр, тухайн шимт хөрсний ургамлын үр, үндэс голлон хэрэглэжээ.

Ургалтын байдал эхний жил 20, хоёр дахь жилд 40-50, 3-5 жилд 80-90 % болж онгон байдалдаа эргэн орсон байна. Нөхөн сэргээлтийг тухай, тухайн онд нь хийсэн бөгөөд тухайлбал, 2007 онд техникийн нөхөн сэргээлтийн ажлыг С1-7,8,9,10-р блокуудын нийт 9.2 га талбайд хөрсний дотоод овоолгыг буцааж түрэн дүүргэх, эгц ханыг налуулж буулгах замаар хийжээ. Үүнээс 9,0 га талбайд үржил шимт хөрсийг зөөж буулган тараан хучиж, царгас, ерхөг, согооврын үр, бургасны суулгацаар ургамалжуулан хүлээлгэн өгчээ.

Харин 2008 онд С1 - 2,5,7-р блокуудад эфель, хөрсний дотоод овоолгыг түрэх, налуулан техникийн нөхөн сэргээлтийг С1-2 блокт 1.3 га, С1-5, 7-р блокуудад 4.3 га, нийт 5.6 га талбайд хийжээ. Тус компани нийтдээ техникийн нөхөн сэргээлтийн талбай давхардсан тоогоор 47.6 га, харин биологийн нөхөн сэргээлтийг 26.0 га-д хийж хүлээлгэн өгсөн байна.

Ордыг нөхөн сэргээх ажлыг хийж гүйцэтгэхийн өмнө эфель ба хайрга дахь үүсмэл ордын нөөцийн үнэлгээ хийх ажлын хүрээнд угаалгын туршилтын ажил явуулсны үр дүнд нөхөн сэргээлтийн жилийн зардлын тодорхой хувийг нөхдөг болжээ. “Хүрэлцээтэй усан хангамж, техникийн өндөр хүчин чадал, технологийн хувьд тариын шийдлүүд бүхий нөхцөлд боломжтой үр дүнд хүрэх нь илт байна. Ашиглалтын эхний үеэс эхлэн техникийн нөхөн сэргээлтийг хийж эхэлснээр нөөц нь дууссан уурхайг бүрмөсөн хаах, нөхөн сэргээж дуусган хүлээлгэн өгөхөд цаг хугацаа алдах явдал бага гардаг ажээ.”

Уурхайг бүр мөсөн хаахын тулд юуны өмнө байгалийн нөөц баялгийг бүрэн гүйцэд ашигласан байх шаардлагатай. “Их - Өвөлжөө” компани нь уурхайг хаах төлөвлөгөөг доорх үе шаттайгаар хэрэгжүүлэхээр төлөвлөжээ. Үүнд:

1. 2008 онд техникийн болон биологийн нөхөн сэргээлтийг хайрганы овоолго, эфель байгаа С1-4 блокоос бусад талбайд хийж дуусгах

- Эфель болон хайрганаас бөөн сорьц авч угааж үүсмэл ордны үнэлгээ өгөх
 - Техник, тоног төхөөрөмжийн сонголт хийх
 - Эфель болон хайрганы овоолго дахь үүсмэл нөөцийн хэмжээ, агуулга дахин угаалга явуулахад эдийн засгийн хувьд үр ашигтай байх нөхцөл дараах жилүүдэд сонгосон техник, тоног төхөөрөмж, технологийн горимын дагуу үйл ажиллагаа явуулахаар төлөвлөж байна. Үүнд, нийт 195 мян.м3 орчим эфель, 65 мян.м3 хайрга байгаагийн 90 мян.м3 эфель, 25 мян.м3 хайргыг үүсмэл нөөцтэй байх боломжтой гэж тооцжээ.
2. 2009 онд 60 мян.м3 эфель угаана.
 3. 2010 онд 30 мян.м3 эфель, 25 мян.м3 хайрга угаана. Эфель хайргыг өөрийн уурхайн талбай дахь усан сан болон Хавчуугийн ордын суларсан орон зайг дүүргэж, техникийн нөхөн сэргээлт хийх замаар авто тээвэрлэлттэй угаана. Боломжтой нөхцөлд тээвэрлэлтгүй угаах технологи, техник тоног төхөөрөмж ашиглана.
 4. 2011 онд эфель, хайрга угааж дүүргэсэн усан сангийн талбайг дүүргэснээс хойш нэг жилээс доошгүй хугацааны дараа биологийн нөхөн сэргээлт хийх боломжтой болно хэмээн төлөвлөсөн байна.

“Их - Өвөлжөө” компанийн төлөвлөгөөнд мөн эфель хайргыг угааж дууссаны дараа тэдгээрийн авсан талбайн боломжтой хэсгийг нөхөн сэргээж хүлээлгэн өгөх, орон нутгийн хэрэгцээнд ашиглах зам, даланг үлдээх, уурхайн талбайд орших эрчим хүчний болон усан хангамжийн шугамууд, угаах тоног төхөөрөмжүүдийг хурааж тэдгээрийн нүх, оромыг булж нөхөн сэргээх зэрэг ажлууд тусгагджээ.

Уурхайг бүрмөсөн хаахад:

- Уулын ажлын планууд;
- Уурхайн нэгдсэн дэвсгэр зураг, геологийн зүсэлтүүд;
- Давхаргын план зургууд;
- Байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөөний биелэлт, нөхөн сэргээлт хийсэн ажлын баримт бичгүүд;
- Ашигт малтмалын ордын геологи, маркшейдерийн холбогдох зураг, материалууд, ашигт малтмалын дэвсгэр зураг;
- Уулын чулуулаг, хаягдлыг овоолго, тэдгээрийн багтаамж, ашигтай хольцын хэмжээ, холбогдох байршлын зураг (масштаб 1:1000, 1:5000);
- Уурхайн гадаргуугийн барилга байгууламж, ус татах төхөөрөмжийн байдал, холбогдох байр зүйн зураг (масштаб 1:1000, 1:5000) зэргийг бүрдүүлдэг байна.

“Их - Өвөлжөө” ХХК -ийн нөхөн сэргээх үйл ажиллагаа болон уурхайн хаалтын төлөвлөгөөнөөс харахад алтыг олборлохтой зэрэгцэн, үржил шимт хөрсийг зөв хадгалах, техникийн нөхөн сэргээлтийг цаг тухайд нь хийх, үргэлжлүүлээд биологийн нөхөн сэргээлтийг хийх, зэрэгцүүлэн олон наст ургамлыг нутагшуулах зэрэг ажлыг хийдэг байна. Мөн хүрэлцээтэй усан хангамж, техникийн өндөр хүчин чадал, технологийн хувьд нарийн шийдлүүд бүхий нөхцөлд нөхөн сэргээх болон уурхайг хаах ажлыг хийж үр дүнд хүрдэг нь тодорхой байна.

2.3. Сэлэнгэ аймгийн Ерөө сумын нутгийн иргэдийн үйл ажиллагааны жишээн дээр

Сэлэнгэ аймгийн Ерөө сумын хэсэг иргэн Үндсэн хууль болон бусад хуулиар олгогдсон эрхээ эдэлж, орон нутагтаа эзэд нь байж, нутгийнхаа байгаль орчныг хамгаалах зорилгоор “Ардын элч” хөдөлгөөн /байгууллага/ -ийг бий болгож ажилласнаар дүнд үр дүнд хүрч байна.

1. Сумын болон уул уурхайн аж ахуйн удирдлагуудтай **хамтын ажиллагааны гэрээ** байгуулж эрх зүйн орчноо бүрдүүлсэн.
2. Орон нутгийн иргэдийг давуу эрхтэйгээр уул уурхайн компаниудад ажилд авах тохиролцоонд хүрч иргэдээ ажилтай болгосон.
3. Сумандаа мөнгөн болон бодит хөрөнгө оруулалтыг хийлгэсэн.
4. Нөхөн сэргээлт хийх ажилд тодорхой ахиц гаргасан.
5. Сумын иргэдэд мэдээллийг өргөнөөр хүргэж, ИНХ, сумын ИТХ –ын хуралдаанаар асуудлыг ил тод хэлэлцдэг болгосон.
6. Сумын удирдлага лиценз олголт болон байгаль орчны асуудлыг хэлэлцэхдээ иргэдийн байгууллагатай зөвшилцдөг болсон.
7. Сумын сургуулийн сурагчдад нутаг орондоо эзэн байх мэдлэг чадвар эзэмшүүлж, төрөл бүрийн сургалт, үйл ажиллагаа явуулдаг. Жишээ нь: энэ сарын эхэнд сумын төвийн болон Бугант тосгоны багш, сурагчид байгаль орчны байцаагчийн хамт уурхайнуудаар аялж, бодит байдалтай танилцан олж авсан мэдээллээ сургуулийн хүүхдүүд, эцэг эх, иргэдэд мэдээлж, орон нутгийн телевизийн нэвтрүүлэг хийхэд оролцсон байна.
8. Төмөр зам байгуулж буй Болдтөмөр Ерөө гол ХХК –тай бэлчээр нь хамрагдсан малчдын нэрийн өмнөөс гэрээ байгуулах зорилгоор малчдад сургалт хийж, гэрээний төсөл боловсруулж дээрх компанид гардуулсан.
9. “Ардын элч” байгууллагын 3 төлөөлөгч сумын ИТХ-ын сонгуульд бие даан нэр дэвшиж, ялалт байгуулсан зэрэг болно⁵⁴.

Дээрхээс харахад, Сэлэнгэ аймгийн Ерөө суман дахь “Ардын элч” хөдөлгөөн нь сумын удирдлага, уул уурхайн аж ахуйн нэгж, иргэдийн төлөөлөл гэсэн гурван талт гэрээг байгуулж, түүндээ орлого олж ядуурлыг бууруулах, нөхөн сэргээлт хийж байгаль орчноо хамгаалах, лиценз олгох зэрэг аливаа шийдвэр гаргахад нутгийн иргэдийн саналыг авах зэрэг байгаль орчны эрхийн асуудлаа хамгаалахад ихээхэн дэвшилттэй ажиллаж байна. Ийм туршлагауд багагүй бөгөөд харин иргэд болон ТББ байгаль орчныг сүйтгэсэн асуудлаар нийтлэг эрх ашгийг хамгаалахад чиглэсэн нэхэмжлэл гомдлоо шүүхэд гаргах эрхтэй байх, иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлсэн эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх нь чухал байна.

Гурав. УУЛ УУРХАЙН САЛБАРТ БАРИМТАЛЖ БУЙ БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ БОДЛОГО

3.1. Монгол улсын нэгдэн орсон Олон улсын гэрээ конвенци

- Хүний эрхийн түгээмэл Тунхаглал. (19, 21 зүйл). 1948 он
- Хөгжих эрхийн тухай НҮБ-ын Тунхаглал. (1,2 болон 8,2 зүйл). 1986 он.
- Уугуул иргэдийн эрхийн тухай НҮБ-ын Тунхаглал. 2007 он.
- Хүрээлэн буй орчин, хөгжлийн тухай Рио Де Жанейрогийн Тунхаглал. (10 зүйл)
- Биологийн төрөл зүйлийн тухай конвенци. (8 , 10, 14 зүйл). 1992 он
- Цаг уурын өөрчлөлтийн тухай олон улсын конвенци. 1992 он.
- Киотогийн нэмэлт протокол. 1999 он гэх мэт.

3.2. Өнөөдөр мөрдөгдөж буй хууль, эрх зүйн баримт бичиг

- “Монгол улсын Үндсэн хууль”
- “Байгаль орчныг хамгаалах тухай Монгол улсын хууль”

⁵⁴ Д.Сэнгээ. “Их - Өвөлжөө” ХХК -ийн захирал

- “Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай Монгол улсын хууль”
- “Ашигт малтмалын тухай Монгол улсын хууль”
- “Газрын тухай Монгол улсын хууль”
- “Газрын хэвлийн тухай Монгол улсын хууль”
- “Ус рашааны нөөц ашигласны төлбөрийн тухай Монгол улсын хууль”
- “Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай Монгол улсын хууль”
- “Гол мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай Монгол улсын хууль”
- “Ашигт малтмал ашиглах үйл ажиллагааг байгаль орчинд сөрөг нөлөөлөл, хохирол багатай явуулах хөтөлбөр”

3.3. Хуулийг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн эрх зүйн баримт бичиг

“Байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөө, орчны хяналт шинжилгээний хөтөлбөр боловсруулах заавар, Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тайлангийн хэрэгжилтэнд хяналт тавих журам” (БОС - 2000 оны 87 дугаар тушаал)

- Энэхүү журмаар тухайн жилийн байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөө, орчны хяналт шинжилгээний хөтөлбөрийг боловсруулах арга зүйг тодорхойлж, мөн орон нутгийн болон төв байгууллагын эрх бүхий албан тушаалтнууд БОНБНУ -ний тайлангийн хэрэгжилтэнд хэрхэн хяналт тавьж ажиллахыг зохицуулсан. Харин хэрэгжилтийн хувьд зарим байгууллага энэхүү журмаас гадуур ажиллаж байна.

“Хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийн байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх талаар хүлээсэн үүргээ биелүүлэх баталгааны тусгай дансны гүйлгээнд хяналт тавих журам” (БОС -ын 2007 оны 06 дугаар тушаал)

- Тус журмаар Ашигт малтмалын тухай хуулийн 38.1.8, 39.1.9-д заасны дагуу хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийг байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх баталгаа болгон БОАЖЯ болон сум, дүүргийн тусгай дансанд мөнгөн хөрөнгө төвлөрүүлэх, байгаль хамгаалах үүргээ бүрэн биелүүлсэн бол орон нутгийн нөхөн сэргээлтийн комиссын дүгнэлтийг үндэслэн баталгааны мөнгөн хөрөнгийг буцаан олгох зэрэг асуудлыг зохицуулсан. Энд ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч тус яамны дэргэдэх тусгай дансанд, хайгуулын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч сум, дүүргийн Төрийн сангийн тусгай дансанд тус тусдаа төвлөрүүлэхээр заасан байна. Журам гарснаар 2007 онд 569 сая төгрөг, 2008 онд 956.07 сая төгрөг, 100000 ам.доллар төвлөрчээ.

Ашигт малтмалын нөөцийг олборлох, баяжуулах явцад үүсэх хохирлын экологи-эдийн засгийн үнэлгээг тооцох аргачлал” (БОС-ын 2008 оны 207 -р тушаал, 1 жилийн туршилтын хугацаа)

- Энэхүү аргачлал нь тухайн уурхайн үйл ажиллагаанаас ургамал, хөрс, ус, амьтан, агаар орчинд учруулсан хохирлыг байгалийн бүрдэл тус бүрээр тогтоож, улмаар тухайн газрыг эвдрэлд оруулснаар учирч болох хохирлыг урьдчилан тооцож, нийлбэр үнэлгээ гаргах боломжийг олгож байна. Мөн урьд өмнө олборлолт явуулаад нөхөн сэргээлт хийгээгүй орхигдсон талбайг зардлаар үнэлж нөхөн сэргээлгэх, үнийг төлүүлэхэд чиглэгдэж байна.

Уул уурхайн олборлолтод өртсөн газрыг нөхөн сэргээх ажлын стандартыг Ашигт

малтмалын газартай хамтран байгаль цаг уурын бүс, бүсчлэлд тохирсон байдлаар шинэчлэн боловсруулж батлуулжээ. Үүнд хамаарах асуудал нь:

1. Уул уурхайн үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаагаар эвдэрсэн газрын ангилал
2. Эвдэрсэн газрын нөхөн сэргээлтийн нэр томьёо, тодорхойлолт
3. Уул уурхайн үйлдвэрийн үйл ажиллагаагаар эвдэрсэн газрын нөхөн сэргээлт
4. Газар шорооны ажлын үед үржил шимт хөрс хуулалт, хадгалалт
5. Эвдэрсэн газрыг ургамалжуулах техникийн шаардлага

Стандартуудыг шинэчлэн батласнаар:

- Уул уурхайн олборлолтонд өртөж доройтолд орсон газар нутгийг бүрэн нөхөн сэргээхэд тавигдах ерөнхий шаардлагыг тодорхойлж, биологийн нөхөн сэргээлтийг тухайн орон нутгийн байгаль экологийн онцлогийг харгалзан, бүс бүсчлэлийн онцлог, ус чийгийн хангамжид тохируулан ургамлын төрөл зүйлийг тодорхойлж, нутгийн ургамлыг тарималжуулах боломжийг бүрдүүлсэн байна.
- Алтны шороон болон үндсэн орд, нүүрсний уурхай, жонш, түгээмэл тархацтай ордууд болон бусад орд газруудыг ил болон далд аргаар ашиглах үеийн нөхөн сэргээлтийн ерөнхий шаардлагуудыг тодорхойлж өгсөн.
- Уул уурхайн нөхөн сэргээлтийн мэдээллийн тайлан гаргах маягтыг шинэчилснээр олборлолтод өртсөн болон нөхөн сэргээсэн талбай, овоолгын хэмжээг ялгавартай байдлаар буюу талбайгаар, эзэлхүүнээр тус бүрд нь гаргаж мэдээллийн сан бүрдүүлэх боломж бүрдэж байна.
- Ашигт малтмал олборлоод нөхөн сэргээлгүй орхисон аж ахуйн нэгжүүдээс нөхөн төлбөр шаардах, эвдэрсэн газрыг нөхөн сэргээлгэх зорилгоор эвдрэлд орсон газрын бүртгэл тооллогын ажил хийх бэлтгэл хангагджээ. Энэ ажил хийгдсэнээр газрыг эвдрэлд оруулаад нөхөн сэргээлгүй орхисон аж ахуйн нэгжүүдийн нэр хаягийг тодруулж, шүүхээр шийдвэрлүүлэх, заримыг эрэн сурвалжлах ажил хийгдэх аж.

Дөрөв. ХАРИУЦЛАГАТАЙ УУЛ УУРХАЙГ ХӨГЖҮҮЛЭХ

Олон улсын туршлагаас харахад уул уурхайн хариуцлагатай үйл ажиллагаа явуулна гэдгийг “Байгалийн баялгийг үр өгөөжтэй ашиглахдаа байгаль орчинд халгүй байж нийгмийн харилцааг хөгжүүлэн дэвшүүлэхэд хувь нэмэр оруулахыг хэлнэ” хэмээн тодорхойлсон байдаг. Уул уурхайг хариуцлагатай байлгах нь:

- Нийгмийн эрчимтэй өөрчлөлтүүд (хүний аюулгүй байдал, байгалийн баялгийн хязгаар);
- Өөрчлөлтийн явцад онцгой бэрхшээл, сорилт гарсан (асуудлын хамрах хүрээ өргөн, олон талаас хамаарсан);
- Бэрхшээлийг даван туулахын тулд харилцан уялдсан, нягт хамтын ажиллагаа зайлшгүй болсон (хариуцлага хуваалцах);
- Үүний тулд өөр байр суурьтай талыг (хүмүүсийг) оролцуулдаг арга механизмыг олж хэрэгжүүлэх шаардлагаас үүдэн гарсан байна.

Уул уурхайг хариуцлагатай байлгах нь дан ганц нэг уурхай, дан ганц нэг улсын эрх ашиг биш бөгөөд улс дотроо, дэлхий даяар хамтран ажиллахад чиглэгдэж байна. Олон улсын уул уурхай болон байгаль орчны байгууллагууд дараах үндсэн хэдэн зүйлд тулгуурладаг бөгөөд тэдгээр нэг ёсондоо хариуцлагатай уул уурхайн үгсийн сан нь болжээ. Үүнд:

- ✓ Баялгийг зохистой ашиглах
- ✓ Хамтын уялдаатай ажиллах

- ✓ Сорилтыг хамтдаа туулж, хариуцлагыг хуваалцах
- ✓ Бүх талууд хариуцлага хүлээх
- ✓ Тогтвортой түншлэх
- ✓ Мэдлэг, мэдээлэл, дүн шинжилгээн дээр суурилан шийдвэр гаргах
- ✓ Мэдлэг, мэдээллийг хүртээмжтэй болгох
- ✓ Мэдлэг мэдээллийн найдвартай эх сурвалж
- ✓ Мэдлэг дээр суурилсан нөлөөллийн ажил хийх
- ✓ Байнга суралцаж, тогтмол сайжруулах зэрэг болно.

Монгол улсын хувьд уул уурхайн сүүлийн 10 жилд оролцогч талуудын тогтмол уулзалтууд (2006), оролцогч талууд Хариуцлагатай уул уурхайн төлөө хамтран ажиллах шийдвэр (2007), Тогтвортой Хөгжлийн төлөөх Хариуцлагатай Уул Уурхайн Санаачлага ТББ (төрийн, хувийн, иргэний нийгмийн, эрдэмтэн, судлаачид, иргэдийн санаачлагаар 2008 онд байгуулагдсан), Хариуцлагатай уул уурхайн зарчмуудыг хэрэгжүүлэх тодорхой арга механизмууд (2009) зэрэг олон үүсгэл санаачилга гаргаж, Тунхаг, үйл ажиллагааны зарчмуудаа бий болгосон байна.

Монголын хариуцлагатай уул уурхай гэж “Бүх холбогдох талууд, ялангуяа нутгийн иргэдийн эрхийг хүндэтгэсэн, байгаль орчин, хүний эрүүл мэндэд сөрөг нөлөөгүй, олон улсын шилдэг туршлагад тулгуурласан, хууль сахиу ёсыг дээдэлсэн, Монгол улсад байнгын ашиг орлого оруулж байх эрдэс баялгийн салбар дахь ил тод, цогц үйл ажиллагааг ойлгоно” гэж тодорхойлжээ. Мөн санаачлагын зорилгоо “Монгол Улсын тогтвортой хөгжлийг хангаж, Монгол хүн бүрт хөгжил дэвшил авчрах хариуцлагатай уул уурхайг төлөвшүүлэн хөгжүүлэх” гэсэн байна.

Хариуцлагатай уул уурхайн 8 зарчим нь олон талын оролцоог хангах, ил тод нээлттэй байх, хуулийг сахин дээдлэх, байгаль орчин, хүний аюулгүй байдлын өмнө хариуцлага хүлээх, ирээдүйн хөгжилд хөрөнгө оруулах, үр өгөөжтэй байх, хүмүүнлэг ёс зүйтэй байх, дэвшилтэт технологид суурилсан байхаар тодорхойлогддог.

ШИГТГЭЭ.

- Канад уул уурхайн салбарт ажиллахдаа хариуцлагыг голчлон чухалчилдаг. Тэгэхдээ тухайн орон нутгийн дэд бүтцийг яаж хөгжүүлэх, ажлын байр, цалин хангамж гээд л бүхий л зүйлийг тусгасан мөрийн хөтөлбөр шиг амлалт өгч, гэрээ хийж ажилладаг. Үүний үр дүнд уул уурхайн салбарт ажиллагсдын цалин дунджаар 400 мянган ам.доллар авдаг. Надад нэг зүйл ажиглагдсан нь Канадад уул уурхайн компани олборлолт явуулахын өмнө нутгийн удирдлага, иргэдтэй уулзан “тэдэн жилийн хугацаанд тийм чиглэлээр ажиллана. Энэ хугацаанд гарч болох тийм хэмжээний эрсдэл гарна” зэргийг ил тодоор хэлдэг юм билээ. Ингэснээр ирээдүйд гарч болох нутгийн иргэд, уурхайчдын үйл ойлголцлоос урьдчилсан сэргийлэн, яаж ажиллах аргаа тодорхойлдог нь зүгээр санагдсан

Эх сурвалж: АМХЭГ-ын зөвлөх Ч.Энхзаяа

Хариуцлагатай уул уурхайн 8 зарчмын хамгийн суурь нь тухайн олборлох үйлдвэрлэлийн мэдээллийн олон нийтэд ил тод байх зарчим юм. Манай улсын хувьд мэдээллийг олон нийтэд ил тод болгох талаархи эрх зүйн тодорхой заалтууд байгаа ч амьдрал дээр хэрэгжүүлдэг төрийн байгууллага, аж ахуйн нэгжийн хувьд доорх нийтлэг зүйлүүд ажиглагдаж байна. Үүнд:

- Үндэсний статистикийн газраас сар, улирал, жилээр аж ахуйн нэгж байгууллагуудын үйл ажиллагааны тайлангийн ерөнхий мэдээлэл гаргадаг ч энэ нь төдийлэн олон нийтэд хүртээмжтэй бус;

- Үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүн, борлуулсан үнэ, ашиг орлогын мэдээллээ олон нийтэд мэдээлдэг тогтсон систем бүрдээгүй;
- Орон нутгийн төрийн захиргааны байгууллага авсан мэдээллээ иргэддээ мэдээлдэггүй, нууцалдаг зэрэг ажээ.

ШИГТГЭЭ.

Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын хангалтгүй байгаа шалтгаан:

- Ашигт малтмалын 1997 оны хуулийг хэрэгжүүлэхэд гаргасан алдаа: зөвхөн лицензийн төлбөрөөр бүгдийг зохицуулах гэж оролдож, лиценз эзэмшигчдийн үйл ажиллагаанд тавих хяналтыг сулруулсан
- Орон нутгийн төрийн захиргааны байгууллага хуулиар олгогдсон эрхээ бүрэн хэрэгжүүлж чадахгүй байна
- Илүү ашиг олох гэсэн үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн сонирхол
- Байгууллагын бизнесийн нууцын тухай хууль ёсны асуудлууд ... гэх мэт.

Эх сурвалж: ҮХЯ.2007.

Хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэх нь дан ганц төрийн үүрэг биш бөгөөд талуудын оролцоонд тулгуурладаг. Ялангуяа нутгийн уугуул иргэд, олон нийтийн оролцоог хангах нь юун түрүүнд хийх ажил юм. Үүний тулд олон нийтийг мэдээллээр хангах, мэдээлэл авах боломжийг бий болгох, түүний үндсэн дээр зөв шийдвэр гаргах, зөв хяналт тавихад тусална гэсэн үг юм. Нэг ёсондоо иргэдийн байгаль орчны талаархи мэдээллээр хангагдах эрхийн хүрээнд энэ салбар дахь шударга ёсыг тогтооход хариуцлагатай уул уурхай ихээхэн үүрэг гүйцэтгэж чадна.

Тав. БАЙГАЛЬ ОРЧИНГ ХАМГААЛАХ БОДЛОГЫН ЧИГ ХАНДЛАГА

5.1. Үндэсний, орон нутгийн ба хувь хүний түвшинд баримтлах тогтвортой хөгжлийн зарчмууд

Байгаль орчин, хөгжлийн асуудлаарх 1992 оны дэлхийн дээд хэмжээний уулзалтаар хүлээн зөвшөөрсөн Хөтөлбөр 21-ийн үндсэн зарчим нь улс орны хөгжил нийгэм -эдийн засгийн байдлыг сайжруулахад чиглэгдэхийн сацуу хойч үеийнхний эрэлт хэрэгцээг хангахад бэрхшээл учруулахгүй байх ёстой гэдэгт оршиж байна.⁵⁵

Энэ нь байгалийн нөөцийн хэрэглээг нөхөн сэргээгдэх буюу зохистой түвшингээс хэтрүүлэхгүйгээр байгалийн нөөцийг хамгаалан хадгалж үлдэнэ гэсэн үг юм. Хөтөлбөр-21-ийн тогтвортой хөгжлийн зарчмуудад дараах зүйлүүд орно:

- Хүмүүний амьдралын чанарыг дээшлүүлэх;
- Орон нутгийн иргэдэд хүрээлэн буй орчноо хамгаалах боломж олгох;
- Өөрчлөлтөд зохицох газар дэлхийн даацыг харгалзан үзэх;
- Байгалийн сэргээгдэх нөөцийг нөхөн сэргээх түвшинд ашиглах;
- Байгалийн дахин сэргээгдэхгүй нөөцийг шавхаж ашиглахаас зайлсхийх, ашиглалтыг багасгах, ашиглалтын үр дагаврыг арилгах;
- Байгаль экологийн нөөц, үйл явц, экологийн тогтолцоог хамгаалан хадгалах;
- Хөгжлийг байгаль хамгаалалттай нэгдмэл байдлаар үзэх зэрэг болно.

Хөтөлбөр – 21 нь үндэсний болон орон нутгийн түвшинд хэрэгжүүлэх боломжтой бодлогын арга хэмжээг зөвлөмж болгосон нь манай улсын Засгийн газар болон орон

⁵⁵ Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам

нутгийн засаг захиргааны байгууллагын бодлогодоо зайлшгүй баримтлах зүйл учраас энэхүү судалгаанд орууллаа.

Үндэсний түвшинд	Орон нутгийн түвшинд
<ul style="list-style-type: none"> • Өнөөгийн болон хойч үеийн хэрэгцээг харгалзан үзсэн хэтийн төлвийг баримтлах • Хувь хүн байгаль орчныг хайрлан хамгаалдаг байх (боловсрол, ухамсрыг дээшлүүлэх, зан үйлийг өөрчлөх) • Хил залгаа улс орнуудтай хамтран ажиллах • Үндэсний зохих хөтөлбөрүүдийг боловсруулан хэрэгжүүлэхэд шинжлэх ухааны аргачлалыг хэрэглэх • Урьдчилан сэргийлэх, нөхөн сэргээх хоёрын хоорондын зааг ялгааг сайтар ухамсарлаж ойлгосон байх (урьдчилан сэргийлэх нь хямд тусдаг) • Бохирдуулагч нь хохирлыг барагдуулах зарчмийг баримтлах • Шийдвэр гаргахдаа санхүү, эдийн засгийн үнэлгээг харгалзахтай адил түвшинд БОНБУ-г заавал харгалзах 	<ul style="list-style-type: none"> • Өнөөгийн болон хойч үеийн хэрэгцээг харгалзан үзсэн хэтийн төлвийг баримтлах, бусдыг ийм байр сууринаас хандуулах • Бусадтай хамтран ажиллах, тоон болон бусад мэдээлэл солилцох • Аль болох нээлттэй байх • Байгаль орчны эсрэг бус байгаль орчинтой хамтарч ажиллах (байгалийн чадавхи, байгалийн хязгаарлалтын хүрээнд) • Сөрөг нөлөөллөөс урьдчилан сэргийлэхийг тэргүүний чиглэл болгох • Хөрөнгө оруулагчдыг аль болох байгаль орчинд халгүй эд материал, үйл ажиллагаа ашиглахыг уриалах • Хэт өндөр зардал өртөггүйгээр аль болох сайн техник, технологи ашиглах • Хөрөнгө оруулагчидтай түншлэл байгуулан ажиллах

5.2. Хамтын ажиллагааны үйл явцыг бий болгох нь

Хамтын ажиллагааны үйл явц нь:

- Сонирхогч бүх талын санал, хүсэлтийг харгалзан хүлээн авах нээлттэй хөтөлбөр бүхий байх;
- Шударга байх;
- Итгэлцэлд суурилсан байх;
- Бүх талын нөөц бололцоог тэгшээр дайчлах, хангах;
- Яриа хэлэлцээрт тэгш эрхтэйгээр оролцох боломжтой байх;
- Тодорхой байх гэсэн зарчимд суурилдаг.

Энэхүү зарчмийг хэрэгжүүлэхдээ хамтын ажиллагааны төлөвлөгөө гаргах бөгөөд улс орны арга зүйгээс жишээлэхэд түүндээ хамтын ажиллагааны зохион байгуулагчийг сонгох, оролцогч талууд, шийдвэрлэх асуудлуудыг тодорхойлох, оролцогчдод мэдээлэл түгээх, санал хүсэлт авах арга замаа тохиролцох, нөөц бололцоогоо үнэлэн тэгш дайчлах, мэдээлэл болон шийдвэрийг түгээх харилцаа холбооны стратеги зэрэг үе шатыг тусгадаг байна. Эдгээр үе шат нь хоорондоо харилцан уялдаа, холбоотой бөгөөд аль нэг нь дутагдсан нөхцөлд олон нийтийн оролцоо бодит утгаараа хэрэгжих бололцоогүй юм.

ШИГТГЭЭ

- ... Хайгуулын ажлын үр дүнгийн тайлан, техник эдийн засгийн үндэслэл зэрэгтээ байгаль орчны нөхөн сэргээлтийн зардлыг хангалттай хэмжээгээр суулгуулахаар зорьдог. Гэтэл Байгаль орчны яамны үнэлэмж, стандарт маш бага гарч ажил зөрчилддөг тал бий. Тухайлбал үйлдвэрлэлийн цэвэр ашиг 20-30 тэрбум бол нөхөн сэргээлтэнд 2-3 тэрбум төгрөг зарцуулах ёстой гэж манайхаас үздэг л дээ. Ядаж л цэвэр ашгийн арван хувиар нөхөн сэргээлт хийж байх ёстой. Харин “БОЯ-ны стандарт ийм гарч байхад танай газраас дэндүү том мөнгө хэлж байна” хэмээн аж ахуйн нэгжүүд гомдоллох явдал их гардаг. Тэгэхээр тус яам нөхөн сэргээлтийн ажлыг зөвхөн тусгай зөвшөөрөлтэй талбайн хэмжээнд тооцогоо болих хэрэгтэй. Хэрэв талбайдаа нөхөн сэргээлт хийхгүй ямар нэгэн байдлаар цаараглаж хойш суувал тусгай зөвшөөрөл олгохоос татгалзах хуулийн зүйл заалт бий шүү дээ. Тиймээс газар нутаг сүйдлээ гэж санаа зовниж л байгаа бол БОЯ үнэлгээ стандартаа өөрчлөх цаг болсон. Ер нь тэгээд уурхайн ажил эхлэхээс зөөж худалдах хүртэл бүх шатандаа л байгаль орчинд өөрчлөлт орж байгааг анхаарч нөхөн сэргээлтийг өргөн хүрээтэй хийх хэрэгтэй.

Эх сурвалж: АМГ

Байгаль орчны асуудалд өөр хоорондоо зөрчил бүхий ашиг сонирхолтой олон тал оролцдог тул шийдвэрлэхэд хэцүү байдаг. Тухайлбал, бизнесийн байгууллагууд төсөл хэрэгжүүлж, ашиг орлогоо нэмэгдүүлэхийг хүсдэг бол иргэд өөрсдийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдал, үр хүүхдэдээ санаа зовж, унаган байгаль, өмч хөрөнгөө бүрэн бүтэн байлгах, төв, орон нутгийн захиргаа нь иргэдийнхээ эрх ашгийг хамгаалахаас гадна татвар авч, төсвөө нэмэгдүүлэх сонирхолтой байдаг.

Харин Засгийн газар нь улс орныхоо сайн сайхан байдалд бүхэлд нь анхаарахын хажуугаар дээрх бүх ашиг сонирхлыг хангаж байх үүрэгтэй. Иймээс бүх талын тэгш оролцоотойгоор байгаль орчны асуудлыг шударгаар шийдвэрлэхэд энэхүү хамтын ажиллагааны үйл явцыг зайлшгүй бий болгон хэрэгжүүлэх ёстой гэж олон нийтийн байгууллага, эрдэмтэн судлаачид үздэг. Үүний тулд дараахи зүйлүүдийг зайлшгүй хийх шаардлагатай байна. Үүнд:

1. Монгол улсын Их хурал нь Байгаль орчны асуудлаарх аливаа шийдвэрийг сонирхогч бүх талын оролцоотойгоор шийдвэрлэх “хамтын ажиллагааны үйл явц”-ыг байгаль орчны болон бусад холбогдох хуулиудад тусгах. Ялангуяа ашигт малтмалын хайгуул, ашиглалтын болон дэд бүтцийн барилга байгууламжийн томоохон төслүүдэд зөвшөөрөл олгоход дээрх тогтолцоог хэрэгжүүлэх заалтыг Ашигт малтмалын болон бусад хуульд тусгах;
2. Засгийн газар, Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам нь байгаль орчны хуулиуд дахь иргэдийн оролцоог хангахад чиглэсэн заалтуудыг бодитойгоор хэрэгжүүлэхийн тулд “хамтын ажиллагааны үйл явц”-ыг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой дүрэм, журмыг батлан хэрэгжилтэд хяналт тавих;
3. Мэргэжлийн хяналтын байгууллагууд нь төв, орон нутгийн түвшинд байгаль орчны асуудлаар шийдвэр гаргахад “хамтын ажиллагааны үйл явц”-ыг хэрэгжүүлж буй эсэхэд хяналт тавих
4. Иргэд, ИНБ -ууд нь байгаль орчны асуудалд иргэдийн оролцоог хангах хуулийн заалтыг амьдралд нэвтрүүлж, “хамтын ажиллагааны үйл явц”- ыг буй болгох үйл явцыг эхлүүлж, жишиг тогтоох зэрэг болно.

5.3. Иргэдийн оролцоог хангах нь

Байгаль хамгаалахад чиглэгдсэн иргэдийн оролцоо нь доорх гурван хэлбэрээр

илэрхийлэгдэх бөгөөд энэхүү оролцоог хангахад хууль эрх зүйн таатай орчин чухал юм.

5.3.1. Мэдээлэл авах эрх ба байгаль орчны хуулиуд

- “Байгаль орчныг хамгаалах тухай Монгол улсын хууль”-ийн 5.2.4-д “...байгалийн баялгийг ашиглах шийдвэр, үйл ажиллагаа ил тод байх нь төрийн үйл ажиллагааны зарчим мөн”;
- “Байгаль орчныг хамгаалах тухай Монгол улсын хууль”-ийн 4.1-д “... иргэд холбогдох байгууллагаас байгаль орчны тухай үнэн зөв, мэдээлэл авах эрхтэй”;
- “Агаарын тухай хууль”, “Аюултай хог хаягдлын импорт, хил дамжуулан тээвэрлэлтийг хориглох, экспортлох тухай хууль”, “Ойн тухай хууль”, “Цацрагийн хамгаалалт, аюулгүй байдлын тухай хууль”-д мөн мэдээлэл авах эрхтэйг хуульчилсан;
- “Ашигт малтмалын тухай Монгол улсын хууль” - ийн 19, 22, 26, 28, 42, 50, 55, 56 зүйлүүд тусгай зөвшөөрөлтэй холбоотой үйл ажиллагааны ил тод байдлын тухай;
- “Ашигт малтмалын тухай Монгол улсын хууль” - ийн 42-р зүйлд “Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь байгаль орчныг хамгаалах...асуудлаар нутгийн захиргааны байгууллагатай гэрээ байгуулж ажиллах тухай”;
- Мөн хуулийн 42.2-д “Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь энэ хуулийн 42.1-д заасан асуудлаар нутгийн захиргааны байгууллагатай хамтран олон нийтийн хэлэлцүүлэг явуулах тухай”;
- Мөн хуулийн 42.3-д “Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийн үйл ажиллагаанд олон нийтийн хяналт тавих үүрэг бүхий төлөөлөгчийг иргэд дундаасаа сонгон ажиллуулах тухай”;
- Мөн хуулийн 48.10-р зүйлд “Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь тухайн жилд борлуулсан бүтээгдхүүний тоо хэмжээ, улсын болон орон нутгийн төсөвт төлсөн албан татвар, төлбөрийн хэмжээг ... нийтэд мэдээлэх тухай”;
- Мөн хуулийн 57-р зүйлд Байгаль орчин, хүний эрүүл мэндэд сөрөг нөлөө үзүүлэх үйл ажиллагааны тухай мэдээллийг нууцлахыг хориглох тухай;
- Мөн хуулийн 19.3-19.6-р зүйлд Хайгуулын тусгай зөвшөөрөл олгоход аймгийн Засаг даргын санал авах тухай;
- “Байгууллагын нууцын тухай Монгол улсын хууль”-ийн 6-р зүйлд Байгаль орчин, хүний эрүүл мэндэд сөрөг нөлөө үзүүлэх үйл ажиллагааны тухай мэдээллийг нууцлахыг хориглох тухай;

- “Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай Монгол улсын хууль”-ийн 8-р зүйлд “Аливаа асуудлыг иргэдийнхээ нийтлэг эрх ашигт нийцүүлэн шийдвэрлэх нь нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын үйл ажиллагааны үндсэн зарчим мөн буюу иргэд, ТББ нь ИТХ-д асуудал оруулж хэлэлцүүлэх эрхтэй гэж тус тус заасан байна.
- Нэгтгэн дүгнэхэд, байгаль орчны мэдээллийг авах эрх зүйн орчин тодорхой хэмжээнд бүрдсэн ч тэдгээрийг хэрэгжүүлэх болон дагаж мөрдөх тал дээр ихээхэн дутагдалтай байна. Мэдээллийг олон нийтэд нээлттэй, ил тод хүргэх нэг арга нь “Байгаль орчныг хамгаалах тухай Монгол улсын хууль”, “Усны тухай Монгол улсын хууль”, “Ойн тухай Монгол улсын хууль”-д заасан байгаль орчны мэдээллийн санг нэн даруй олон нийт болон орон нутгийн иргэдэд нээлттэй болгох нөхцлийг бүрдүүлэх юм.
- Дээрх мэдээллийн санд тухайн орон нутагт явагдаж байгаа үйлдвэр, үйлчилгээний БОНБУ -ний тайлан, байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөө, орчны хяналт-шинжилгээний хөтөлбөр, тэдгээрийн хэрэгжилтийн тайлан, газар, ус, мод, ашигт малтмал зэрэг байгалийн баялгийг бусдад эзэмшүүлэх, ашиглуулах талаар гарах гэж байгаа болон гарсан шийдвэрийг байршуулах замаар орон нутгийн иргэд хэн ямар үйлдвэр, үйлчилгээг орон нутагт нь эрхэлж байгаа, үр дагавар нь юу болох, байгаль орчныг хамгаалах үүргээ хэрхэн биелүүлж байгаа талаар дэлгэрэнгүй мэдээллийг саадгүй авч, олон нийтийн хяналтыг хэрэгжүүлэх боломжийг олгох нь чухал байна.

5.3.2. Шийдвэр гаргахад оролцох эрх ба байгаль орчны хуулиуд

- “Байгаль орчныг хамгаалах тухай Монгол улсын хууль” болон Ойн тухай Монгол улсын хууль”-д нөхөрлөл байгуулж ажиллах;
- “Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль”-ийн 5.4.8-д “БОНБНУ-ний тайланд төсөл хэрэгжих нутаг дэвсгэрийн иргэд, сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлын саналыг тусгана”;
- “Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль”-ийн 7.3-д “Байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага нарийвчилсан үнэлгээний тайланд хийсэн шинжээчийн дүгнэлтийг үндэслэн, тухайн төсөл хэрэгжих газрын иргэдийн саналыг харгалзан төслийг хэрэгжүүлэх эсэх асуудлыг шийдвэрлэнэ”;
- “Газрын тухай Монгол улсын хууль”-ийн 53.2-д “Хадлан, бэлчээрийг ашиглах хуваарь гаргахад баг, хорооны ИНХ-ын саналыг харгалзана”;
- “Газрын хэвлийн тухай Монгол улсын хууль”-ийн 44.2-д “Иргэд газрын хэвлийн ашиглалт, хамгаалалтыг сайжруулах санал санаачлага гаргаж, энэ талаар илэрсэн зөрчлийг эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтанд мэдээлж, таслан зогсоох болон төрийн байгууллагаас зохион байгуулж буй бусад ажилд идэвхтэй оролцож байвал зохино”;
- “Усны тухай Монгол улсын хууль”-ийн 19.1-д “Усны нөөцийг хамгаалах, нөхөн сэргээх, зохистой ашиглах талаархи нутаг, дэвсгэрийн усны менежментэд нутгийн иргэдийг оролцуулах зорилгоор гол, мөрний сав газрын зөвлөл байгуулан ажиллана” буюу тус зөвлөлийн бүрэн эрхэд хяналт тавих, хамгалах, нөхөн сэргээх талаар мэргэжлийн туслалцаа үзүүлэх, ус ашиглах эрхийг бүр мөсөн цуцлах дүгнэлт гаргах зэргээр тусгасан;
- “Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн орчны бүсийн тухай Монгол улсын хууль”-ийн Орчны бүсийн зөвлөлийн бүрэлдэхүүн;
- “Гол мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай Монгол улсын хууль”-ийн 5.3-д “Олон нийтийн хяналтыг ТББ-уудад гэрээгээр хариуцуулж болно”

хэмээн тус тус заасан байна.

Нэгтгэн дүгнэхэд, Байгаль орчны чиглэлээр аливаа шийдвэр гаргахад иргэд, олон нийт, ТББ-ийн саналыг харгалзан үзэж, олон нийтийн оролцоог хангах талаархи эрх зүй тодорхой хэмжээнд бүрдсэн гэж үзэж болно. Гэвч түүний хэрэгжилт болон даган мөрдөлт нь төрийн бүх шатны байгууллагуудад доголдож байгаа нь энэ чиглэлийн баримт бичгийн болон аман эх сурвалжуудаар баталгааждаг.

Тиймээс одоо мөрдөж буй хуулийг хэрэгжүүлэх, хэрэгжилтэнд хяналт тавихын хажуугаар цаашид эрх зүйн орчинг улам боловсронгуй болгох чиглэлээр “Ашигт малтмалын тухай Монгол улсын хууль”-д Хөрөнгө оруулалтын гэрээг байгуулах үйл явц дахь олон нийт, орон нутгийн иргэдийн оролцоог хангах заалтуудыг оруулах, ялангуяа хөрөнгө оруулалтын гэрээний төслийг нээлттэй болгон, орон нутгийн иргэдэд танилцуулан санал авах механизмыг тогтоон хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна. Мөн хуульд заасан тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийн орон нутгийн захиргаатай байгуулах гэрээтэй холбоотой заалтуудыг нарийвчлах, орон нутгийн иргэд гэрээ байгуулах хэлэлцээрт оролцох, хэрэгжилтэд хяналт тавих, нутгийн захиргааны байгууллага, тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нар гэрээний хэрэгжилтийг олон нийтэд тайлагнахтай холбоотой эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх нь чухал юм.

5.3.3. Иргэдийн зөрчигдсөн эрхээ сэргээлгэх эрх ба шүүхээр хамгаалуулах эрхийн хууль зүйн үндэслэл

- Монгол улсын Үндсэн хуулийн 6.1-д “Монгол Улсад газар, түүний хэвлий, ой, ус, амьтан, ургамал болон байгалийн бусад баялаг гагцхүү ард түмний мэдэл, төрийн хамгаалалтад байна”;
- Монгол улсын Үндсэн хуулийн 16.2-д “Эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах эрхтэй”;
- Монгол улсын Үндсэн хуулийн 16.7-д “Монгол улсын иргэн төр, түүний байгууллагаас хууль ёсоор тусгайлан хамгаалбал зохих нууцад хамаарахгүй асуудлаар мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрхтэй”;
- Монгол улсын Үндсэн хуулийн 17.1.4-д “Байгаль орчноо хамгаалах нь МУ-ын иргэний журамт үүрэг мөн”;
- Монгол Үндсэн хуулийн 16.14-д “Монгол Улсын хууль, олон улсын гэрээнд заасан эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдсөн гэж үзвэл уул эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд гомдол гаргах, бусдын хууль бусаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх... эрхтэй”;
- “Байгаль орчны хамгаалах тухай Монгол улсын хуулийн 4.1.1-д “Гэм буруутай этгээд байгаль орчинд хортой нөлөөлснөөс эрүүл мэнд, эд хөрөнгөндөө учирсан хохирлыг түүгээр нөхөн төлүүлэхээр нэхэмжлэх”;
- Мөн хуулийн 4.1.2-д “Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль тогтоомжийн зөрчилтэй тэмцэх болон байгаль орчинд хортой нөлөөлсөн этгээдэд хариуцлага хүлээлгэхийг шаардах”;
- Бусад салбарын хуулиуд зэрэг болно.

Нэгтгэн дүгнэхэд, Монгол улсын Үндсэн хууль болон бусад хуулиудад иргэд, олон нийтийн байгаль орчны талаарх эрхийг тодорхой заажээ. Харин зөрчигдсөн эрхээ шүүхээр хамгаалуулах асуудалд нилээд зөрчил үүсдэг байна. Байгаль орчны зөрчлийн талаар иргэн хүн нэхэмжлэл гаргахад түүнээс гарах бүхий л зардлыг хувиасаа гаргадаг нь гол бэрхшээл болдог байна. Мөн нэхэмжлэх хугацааг хуулиар тогтоосон нь хүндрэл учруулж байна. Цаашид Байгаль орчны зөрчлийн хэргийг хянан шийдвэрлэх, эрх бүхий байгууллагад уламжлан хэрэгжилтэд хяналт тавих тусгай чиг үүрэг бүхий Байгаль орчны комиссыг байгуулан, ажиллах нөхцөл бололцоог бүрдүүлэх, (Ийм комисс Австри зэрэг оронд бий) Байгаль орчны холбогдолтой иргэний хэрэгт прокурор зөвхөн төрийн байгууллагын

хүсэлтээр бус өөрийн санаачилгаар болон иргэд, ТББ -ын хүсэлтээр нэхэмжлэл гарган оролцох эрх зүйн боломжийг бий болгох, ТББ -уудад байгаль орчин, нийтийн эрх ашгийн хэрэгт бие даан шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхийг олгосон эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх, Байгаль орчны асуудлаар гомдол, нэхэмжлэл гаргахад хөөн хэлэлцэх хугацаагүй болгох, Байгаль орчны хэргийг иргэний болон захиргааны журмаар хянан шийдвэрлэхэд улсын тэмдэгтийн хураамж, шүүхийн зардлыг төрөөс хариуцдаг болгох, Байгаль орчны зөрчлийн улмаас олон нийтийн эрх ашиг зөрчигдсөн тохиолдолд өмгөөллийн зардлыг төрөөс хариуцах зэрэг эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх шаардлага байна.

Монгол улсын хууль тогтоомжид байгаль орчны шударга ёсыг хангахад чиглэсэн заалтууд тодорхой хэмжээгээр байна. Гэвч оролцоог хангахтай холбоотой хуулийн заалтуудыг хэрэгжүүлэх тодорхой механизм аль ч хуульд байхгүй байгаагаас амьдралд хэрэгжихгүй байна. Мөн “Ашигт малтмалын тухай”, “Газрын тухай”, “Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай” зэрэг хуулиудын заалт нь хоорондоо зөрчилтэй, уялдаа холбоо муу байгаа нь хэрэгжилтэнд саад болж байна. Түүнээс гадна хуулийн хэрэгжилт, хуулийг дагалдан гарах дүрэм, журам, түүний биелэлт, зохион байгуулалтын үйл ажиллагаа ч холбогдох яамд, төрийн байгууллагуудын зохих түвшинд хийгдэхгүй байгаа нь уул уурхай болон байгаль орчныг хамгаалах үйл ажиллагааг зөрчилд хүргэж байна.

Ашигт малтмалын тухай хуулийн 48 дугаар буюу “Мэдээ, тайлан гаргах” зүйлийн 48.8-д “Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь энэ хуулийн 38, 39 дүгээр зүйлд заасны дагуу байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөөний биелэлт болон тайланг холбогдох байгууллагад хүргүүлнэ” гэжээ. Энэхүү заалтад “нөхөн сэргээлтийн үйл ажиллагааны тайлан” гэж нэмэх шаардлага бий.

Мөн хуулийн 56-р буюу “Тусгай зөвшөөрлийг цуцлах” зүйлийн 56.1.5-д “Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч байгаль орчныг нөхөн сэргээх үүргээ биелүүлээгүй талаар нутгийн захиргааны байгууллагын саналыг харгалзан байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага дүгнэлт гаргах”. Энэхүү заалтад “дүгнэлтийг олон нийтэд мэдээлэх” гэж нэмэх шаардлага бий. Ийм дүгнэлт хэд гарсан вэ? Түүнчлэн байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын нарийвчилсан үнэлгээг тусгай зөвшөөрөл олгохоос өмнө хийдэг байх, үүнд иргэдийн төлөөлөл, ИНБ-ийг оролцуулах эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгох.

Мөн хуулийн 57.4 - д “Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ, байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөө, тайлан, байгаль орчин, хүн амын эрүүл мэндэд хортой нөлөө үзүүлж болзошгүй химийн хорт болон бусад бодисын хэрэглээний талаарх мэдээллийг байгаль орчны болон геологи уул уурхайн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага нийтэд нээлттэй болгож, тухайн мэдээллийг цахим хэлбэрээр түгээнэ. Энэхүү заалтад мэдээлээгүй тохиолдолд хэн, ямар хариуцлага хүлээх вэ гэдгийг нэмэх шаардлага бий. Мөн зөвхөн цахим хэлбэрээр мэдээлэх нь мэдээллийн хүртээмж талаасаа нилээд хязгаарлагдмал, иргэний мэдээлэл авах эрхэд халдсан заалт биш үү гэдгийг эргэн харах.

“Ашигт малтмалын тухай Монгол улсын хууль”-д Хөрөнгө оруулалтын гэрээг байгуулах үйл явц дахь олон нийт, орон нутгийн иргэдийн оролцоог хангах заалтуудыг оруулах. Ялангуяа хөрөнгө оруулалтын гэрээний төслийг нээлттэй болгон, орон нутгийн иргэдэд танилцуулан санал авах механизмыг тогтоон хэрэгжүүлэх Мөн хуульд заасан тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийн орон нутгийн захиргаатай байгуулах гэрээтэй холбоотой заалтуудыг нарийвчлах. Орон нутгийн иргэд гэрээ байгуулах хэлэлцээрт оролцох, хэрэгжилтэд хяналт тавих, нутгийн захиргааны байгууллага, тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нар гэрээний хэрэгжилтийг олон нийтэд тайлагнахтай холбоотой эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх;

“Ашигт малтмалын тухай хууль”-ийн “Нутгийн захиргааны болон өөрөө удирдах байгууллагын бүрэн эрх” буюу 12.1.3-д “Байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх, хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах болон орон нутгийн төсөвт төвлөрүүлэх төлбөрийн талаар

хүлээсэн үүргээ тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч хэрхэн биелүүлж байгаад хяналт тавих”. *Хяналт тавих нь зөвхөн нутгийн захиргаа болон өөрөө удирдах байгууллагын бүрэн эрх төдийгээр хязгаарласныг өөрчлөх, нутгийн иргэдийн нөхөрлөл хамтлаг болон ТББ-уудад хяналтын эрх олгох;*

“Байгаль орчныг хамгаалах тухай Монгол улсын хууль”-ийн зорилт нь (1995.03.30) “Хүний эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг хангах, нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг байгаль орчны тэнцэлтэй уялдуулах, өнөө болон ирээдүй үеийнхний ашиг сонирхлын үүднээс байгаль орчныг хамгаалах, түүний баялагийг зүй зохистой ашиглах, **жам ёсны боломжтойг** нь нөхөн сэргээхтэй холбогдож төр, иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын хооронд үүсэх харилцааг зохицуулахад оршино” гэжээ. *Энд жам ёсны боломжтой гэж чухам юуг томъёолсон вэ, энэ нь нөхөн сэргээх үүрэг, хариуцлагаас мултрахад шалтаг болох заалт биш үү гэдгийг анхаарах*

Мөнхуулийн 3.7-д “Байгаль орчныг хамгаалах” гэдэгт байгаль орчныг бохирдохоос урьдчилан сэргийлэх, байгалийн жам ёсоороо нөхөн сэргэх боломжийг нь алдагдуулахгүйгээр, байгалийн даацад нь тохируулан зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх, тэдгээрт хяналт тавих ажиллагаа хамаарна” *Дээрхтэй адил “байгалийн жам ёсоороо нөхөн сэргэх боломж” гэж чухам юуг томъёолсноо анхаарах* Мөн хуулийн Байгаль орчныг хамгаалах талаархи иргэний эрх үүрэг буюу 4.1.3-д “Байгаль орчныг хамгаалах олон нийтийн байгууллага байгуулах, хөрөнгийн сан үүсгэх, нутгийн иргэд сайн дурын үндсэн дээр нэгдэж байгалийн баялгийг арчлан хамгаалах, нөхөн сэргээх, түүний ашиг шимийг хүртэх (энэ заалтад 2005 оны 11 дүгээр сарын 18-ны өдрийн хуулиар нэмэлт орсон).

Байгаль орчин болон түүний зөрчилтэй холбогдох мэдээлэл авах, шийдвэр гаргахад оролцох, санал бодлоо хэлэх, зөрчилтэй холбоотой асуудлаар нэхэмжлэл гаргах эрхтэй гэж нэмэх. Мөн хуулийн 12.1.2-д “Байгаль орчны мэдээллийн сан нь ... нөлөөллийн үнэлгээ... бүрдэнэ”. Асуудал хариуцсан төрийн төв байгууллага байгаль орчны мэдээллийн санг олон нийтэд нээлттэй ажиллуулдаг эсэх. Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль, Усны тухай, Ойн тухай хуулиудад заасан байгаль орчны мэдээллийн санг нэн даруй байгуулан хөдөө орон нутгийн иргэдэд нээлттэй болгох нөхцлийг бүрдүүлэх. Өөрөөр хэлбэл, хуулийн энэ заалтын хэрэгжилт ямар байгаа дээр мониторинг хийлгэх. Түүнчлэн Байгаль орчны мэдээллийг ил тод болгох, байгаль орчинтой холбоотой шийдвэр гаргах, хуулийн хэрэгжилтэд хяналт тавих талаар төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллагын хүлээх үүрэг, үйл ажиллагааны зааг хүрээг тодорхой болгон, үүргээ биелүүлээгүй тохиолдолд хүлээлгэх хууль зүйн хариуцлагыг бий болгох;

Нэгтгэн дүгнэхэд, Монгол улсын хууль тогтоомжид оролцоог хангахтай холбоотой тодорхой механизм байхгүй байна. Байгаль орчны үнэлгээ хийх, үйл ажиллагаа явуулах зөвшөөрөл өгөх, байгаль орчны чиглэлийн аливаа шийдвэр гаргахад төрийн байгууллага, нутгийн иргэд, ИНБ-ийн тэгш оролцоог хангах эрх зүйн зохицуулалт дутагдаж байна. Энэ чиглэлийн үйл ажиллагааг ганц төрийн байгууллага хариуцан, аливаа зохицуулалтыг дангаар гүйцэтгэх нь өрөөсгөл зүйл бөгөөд тэгш оролцооны асуудал нь байгаль орчин дахь шударга ёс, эрхийн хэрэгжилтэнд эерэгээр нөлөөлдөг болохыг бусдын туршлага, арга барил харуулж байна.

5.4. Иргэд байгаль орчны салбарт эрхээ хамгаалахад тулгарч буй бэрхшээлүүд

Хүний аюулгүй байдал гэж “Хүний амьдралын утга учрыг хүний эрх чөлөө, сэтгэл хангалуун байдлаар тодорхойлно. Хүний аюулгүй байдал гэдэг нь хүмүүний амьдралын гол утга учир болох үндсэн эрх, эрх чөлөөг хамгаалахыг хэлнэ. Энэ нь улс төр, нийгэм, хүрээлэн буй орчин, эдийн засаг, батлан хамгаалах, соёлын системийг цогцлон бүтээж улмаар нэр

төртэй аж төрөх нөхцөл бий болгохыг хэлнэ”⁵⁶.

Монгол улсын иргэдийн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрх өнөөдөр ноцтой зөрчигдөж байна. Хүн, малын ундны цэвэр ус, бэлчээрийн талхлагдал, тоосжилт, уламжлалт амьжиргааны хэв маяг, нийгмийн үйлчилгээний хүртээмж алдагдсан гэх мэт хүний аюулгүй байдалтай холбоотой, анхаарал татсан асуудал маш их байна. Энэхүү асуудлыг дэлхийн улс орнууд “Байгаль орчны шударга ёс, эрх”-ийн асуудалтай холбон, хүний эрхийг хангасан байгаль хамгаалах бодлогынхоо гол зарчим болгож байна. Байгаль орчны шударга ёсыг хэрхэн ойлгох вэ?

- Байгаль орчны аюул, эрсдэл болон хөрөнгө оруулалт, үр ашгийг хуулийн аль ч шатанд, шууд болон шууд бусаар, ялгаварлан гадуурхалгүйгээр тэгш хүртээж байвал;
- Байгаль орчны хөрөнгө оруулалт, үр шим, байгалийн баялгийг хүртэх боломж нь тэгш хуваарилагдаж байвал;
- Түүнчлэн байгаль орчны асуудлаар мэдээлэл авах, шийдвэр гаргахад оролцох, эрхээ хамгаалуулах боломж нь хүн бүрт олгогдож байгаа нөхцөлд байгаль орчны шударга ёс бодитойгоор оршин байна гэсэн үг.

Байгаль орчны шударга ёс гэдэг нэр томъёо нь Монгол орны хувьд шинэ хандлага гэж болох ч эрх зүйн орчны хүрээнд ерөнхийдөө зохицуулагдсан гэж үзэх үндэслэлтэй. Иргэдийн байгаль орчны эрхээ хамгаалуулах эрх нь Монгол улсын хууль тогтоомжид тодорхой хэмжээгээр тусгагдсан боловч хэрэгжүүлэх механизм нь хангалтгүй, нөгөө талаар байгаль орчин төрийн хамгаалалтад байдаг ч байгаль орчны Нийтийн эрх ашгийг хэн хамгаалах вэ? гэсэн асуудлууд бүрхэг хэвээр байна. Иргэд байгаль орчны салбарт эрхээ хамгаалахад тулгарч буй бэрхшээлийг доорх байдлаар тоймлож болно. Үүнд:

- **Хууль тогтоомжийн боловсронгуй бус байдал.** Байгаль орчны асуудлаар шийдвэр гаргахаас өмнө олон нийт, нутгийн иргэдэд мэдээлэх, тэднийг мэдээлэл авах, шийдвэр гаргахад оролцуулах талаарх хуулийн зохицуулалт сул байдгаас иргэд байгаль орчинтой холбоотой хууль бус үйлдлээс ихээхэн хохирч байна.
- **Нийтийн эрх ашгийг хамгаалж шүүхээр нэхэмжлэх эрх нь хязгаарлагдмал.** Хуулинд иргэд, ТББ-ууд зөвхөн өөрт учирсан хохирлоо л нэхэмжлэх эрхтэй байхаар заасан.
- **Байгаль орчинд учруулсан хохирлыг үнэлэх механизм.** Энэ нь төдийлэн хэрэгжиж эхлээгүй. Байгаль орчны хохирлыг тооцох мэргэжлийн шинжээч дутмаг буюу байгаль орчны хэргийг шийдвэрлэж байсан туршлага бага, шүүхийн практик байхгүй.
- **Шүүхийн зардал.** Байгаль орчны асуудлаар нийтийн эрх ашгийг хамгаалахад зардал ихтэй.
- **Хуулийн хэрэгжилт сул.** Хуулийн хэрэгжилтийг хянах механизм болон хариуцлагын тогтолцоо, төрийн албан тушаалтнуудын хүсэл зориг сул, хууль хэрэглэгч, хэрэгжүүлэгчдийн байгаль орчны эрх, нийтлэг буюу нийтийн эрх ашгийн талаарх мэдлэг мэдээлэл дутмаг байна.
- Хууль хэрэглэгчдийн хараат бус, бие даасан байдал төлөвшөөгүй зэрэг болно.

⁵⁶ НҮБ-ын Хүний аюулгүй байдлын комисс. 2003

ШИГТГЭЭ

- Эдийн засгийн хувьд алтны уурхайнууд улсын төсөвт ихээхэн нэмэртэй байдаг байх аа. Харин орон нутгийн эдийн засагт эерэгээр нөлөөлж байгаа юм бидэнд харагддаггүй. Яагаад гэвэл уурхайнууд гол төлөв Улаанбаатарт харъяалагддаг тул манай сумын төсөвт татвар өгдөггүй. Иймээс сумын баялаг иргэдийн амьдралыг дээшлүүлэх, орлого нэмэгдүүлэхэд бус нэгдсэн төсөвт л шингэдэг. Нөгөө талаас уурхайнууд ихэвчлэн гадаадын иргэд, төв газрын ажиллах хүчинг авчирч ажиллуулдагаас орон нутгийн иргэдийн ажилгүйдлийн түвшин хэвээрээ, орлого байхгүй, ядуу зүдүү амьдарч байна. Энд нэг жишээг авч үзье.

“Алтан Дорнод Монгол” ХХК-ны салбар Өлөнт, Харганат, Могойт гурван голын савд таван жилийн хугацаанд үйл ажиллагаа явуулахдаа 5000 гаруй га газрыг онгичиж, 12 тн алт олборлож, 300 гаруй тэрбум төгрөгийн ашиг олсон байдаг. Энэ нь Ерөө сумын 100 жил хэрэглэх төсөвтэй тэнцэх хөрөнгө юм. Орон нутагт бодит бүтээн байгуулалт хийгдээгүй, иргэд нь ажилгүй, **нөхөн сэргээлт 70 %** хийгдээгүй үлджээ. Энэ компани нь олборлолтоо дуусгаад ашигласан талбайнхаа зөвхөн техникийн сэргээлтийг хагас дутуу хийж, хаяад явсан байна. Одоо түүнийг гүйцээж хийх эзэнгүй байна.

Эх сурвалж: Сэлэнгэ аймгийн “Ардын элч” хөдөлгөөний тэргүүн Д. Нямхүү

Зургаа. БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ ЭРХИЙН ТАЛААРХ ОЛОН УЛСЫН ХУУЛЬ ТОГТООМЖ, ХЭРЭГЖҮҮЛЖ БОЛОХУЙЦ АРГА БАРИЛ

6.1. Олон улсын гэрээ конвенци - Аархусын Конвенци

Монгол улс хүний эрхийн болон байгаль орчны гэрээ, конвенци, тунхаглалын ихэнхэд элсэн орсон ч хүний эрхийн зөрчил гарсаар байна. Хүний эрхийн чиглэлээр ажилладаг олон улсын байгууллагууд Монгол улс Аархусын конвенцид нэгдэх ёстой гэсэн байр суурьтай байдаг. **Бодит байдал дээр жинхэнэ өөрчлөлт авчрахад бусад гэрээ хэлэлцээр амжилт олж чадахгүй байхад яагаад Аархусын конвенци амжилттай байдаг вэ?**

Энэ цаг үе бол НҮБ-ын ивээл, санаачлагаар байгаль орчны ардчиллын салбарт ихийг хийж бүтээхийг зорьж буй цаг үе юм гэж дэлхий хүлээн зөвшөөрч байна. Аархусын конвенцийн албан ёсны нэр нь НҮБ-ийн баталсан “Байгаль орчны асуудлаар мэдээлэл авах, шийдвэр гаргахад оролцох, зөрчигдсөн эрхээ сэргээлгэх тухай конвенци”.

1992 онд болсон Хүрээлэн буй орчин хөгжлийн талаарх Дэлхийн дээд хэмжээний уулзалт дээр Монголын болоод дэлхийн бусад улсын Засгийн газрууд Риогийн тунхаглалыг баталсан. Энэхүү тунхаглалын “Байгаль орчны аливаа асуудал нь бүх шатанд, сонирхсон бүх иргэдийн оролцоотойгоор л хамгийн оновчтой шийдвэрлэгдэж чадна. Үндэсний хэмжээнд засаг захиргааны байгууллагаас авч хэрэгжүүлж буй үйл ажиллагаа, ялангуяа химийн хорт бодисын хэрэглээ, газар нутаг дээр нь явагдах үйл ажиллагааны талаар хүн бүр хангалттай мэдээлэл авч, шийдвэр гаргах үйл явцад оролцох боломжоор хангагдах ёстой. Төр холбогдох мэдээллийг нийтэд ил болгох замаар иргэдийн ухамсар, мэдлэгийг дээшлүүлэх, шийдвэр гаргах үйл явцад оролцох эрхээ хэрэгжүүлэхэд нь дэмжлэг үзүүлэх ажлыг зохион байгуулах үүрэгтэй. Зөрчигдсөн эрхийг үр дүнтэй сэргээн хамгаалах, шударгаар хянан шийдвэрлэх захиргааны болон шүүхийн процессуудаар хангагдах ёстой” гэсэн нь Аархусын конвенцийн 10 дугаар зарчмын хэрэгжилт мөн гэж үздэг.

Уг конвенци нь Мэдээлэл авах (түгээх), Байгаль орчны асуудлаар шийдвэр гаргахад оролцох, Зөрчигдсөн эрхээ сэргээн хамгаалуулах гэсэн 3 үндсэн элементтэй.

Засгийн газар уг конвенцийг зөрчиж болох уу?

Маш ховор бөгөөд үндэслэл нь:

- Аархусын конвенци Гомдол хүлээн авч, шийдвэрлэх өөрийн механизмтай (15 дугаар зүйл)
- Хэрвээ зөрчил гарвал иргэд, олон нийт Гомдлын хороонд хандаж болно.

Анхаарах зүйл:

- “Гомдол хүлээн авч шийдвэрлэх энэхүү механизм нь бүсийн болон Засгийн газар хоорондын бусад гэрээ хэлэлцээрийн гомдлын механизмд жишиг болох ёстой гэж үздэггүй.”

ШИГТГЭЭ

- “АНУ нь хэдийгээр Конвенцийн гишүүн бус боловч гомдол хүлээн шийдвэрлэх механизмтай холбоотой шийдвэр гаргахад саад болохгүй” гэж үздэг. Гомдлын хороо нь Конвенцийн хэрэгжилтэд хяналт тавина, зөрчлийг хэлэлцэн шийдвэрлэнэ, сөргөлдөөнгүй ба шүүхийн бус үйл ажиллагаатай байдгаараа онцлог. 9 гишүүнтэй. Хорооны гишүүдийг конвенцийн гишүүн улсууд болон төрийн бус байгууллагууд нэр дэвшүүлж, Конвенцийн хурлаас гишүүд томилно. (Дани, Украин, Польш, Швед, Гүрж, Болгар, Нидерланд, Казакстан, Австри улсууд гишүүнээр одоо ажиллаж байна. Женев дэх НҮБ-ын Европын Ажлын албаны байранд жилд 4 удаа хуралдана.

Хороонд хэн хандаж болох вэ?

- Өөрийн улс нь Конвенцийн заалтыг зөрчсөн гэж үзвэл иргэд дангаараа болон хамтран гомдол гаргаж болно.
- Конвенцийн гишүүн улс бусад гишүүдийн талаар мэдээлэл өгч болохоос гадна Нарийн бичгийн дарга нарын газар нь Хороонд мэдээлж болно.
- Мөн Хороо өөрийн санаачлагаар хэрэг үүсгэж шийдвэрлэж болно.

Гомдлын хороо юу хийж чадах вэ?

- Тухайн улс Конвенцийг хэрэгжүүлэхгүй байгаа талаар дүгнэлт хийнэ.
- Зөвлөмж гаргана. Бусад арга хэмжээ авч болно.

Гэхдээ Хорооны зөвлөмж, шийдвэрийг Конвенцийн гишүүдийн хурлаар батална. Бүх гишүүдийн хурал нь жинхэнэ эрх мэдэл бүхий байдаг. Гомдлын хорооны зөвлөмж, шийдвэрийг батлах эрхтэй. Хатуу арга хэмжээ авах тухай шийдвэр болон конвенцийг зөрчсөн талаарх дүгнэлтийг зөвхөн Бүх гишүүдийн хурал гаргаж болно. Түүнчлэн тухайн улсыг гишүүнээс хасаж болно.

Яагаад Аархусын конвенци амжилттай хэрэгждэг вэ?

Аархусын конвенцийн дагуу тухайн улсад үүсээд байгаа байгаль орчны шударга ёстой холбоотой олон асуудлыг шийдвэрлэх боломжтой. Олон нийт, төрийн бус байгууллагууд хэрэглэж болохуйц, үндэсний хууль тогтоомжоос дээгүүр хүчин чадалтай, үр дүнтэй хууль зүйн хэрэгсэл байж чадна.

Монгол улс Аархусын конвенцийг хэрэглэх боломжтой юу?

Монгол улс одоогоор конвенцийн гишүүн бус. Гэхдээ гишүүнээр элсч болно. Аархусын конвенцийн 19.3 зүйл “Гэрээний талуудын уулзалтаар батлагдсан бол НҮБ-ын гишүүн ... аль ч улс Конвенцид нэгдэж (accede) болно” гэсэн заалт бий. Тиймээс Монгол улс

энэ конвенцийн гишүүн болж болно⁵⁷. Конвенцийн нарийн бичгийн дарга нарын газартай холбоо барих: Jeremy Wates: jeremy.wates@unece.org.

Дүгнэлт

Аархусын конвенцид нэгдэх нь Байгаль орчны ардчилалд хүрэх зүй тогтлын үе шат мөн үү? Маш их үр ашигтай бөгөөд Конвенци нь Монголын дотоодын хууль тогтоомжоос давуу талтай.

6.2. Байгаль орчны эрхийн Билл –Канад улсын туршлага

1970 оноос Канад улсын Байгаль орчны хуульчдын холбоо болон бусад байгууллагууд байгаль орчны хуулийг сайжруулахын төлөөх нөлөөллийг тасралтгүй хийснээр 1990 онд Зөвлөх хороо байгуулагдаж, 1994 онд Канадын Онтарио мужийн “Байгаль орчны эрхийн Билл” хуультай болжээ. 8 хэсэг бүхий энэхүү хуулиар зохицуулдаг гол харилцаа нь:

- Засгийн газар байгаль орчны үнэ цэнийг үнэлэх, шийдвэр гаргахдаа олон нийтийн оролцоонд түшиглэх, жил бүрийн тайлан гаргах үүрэг хариуцлага хүлээх
- Байгаль орчны шийдвэр гаргах аливаа үйл явц дахь олон нийтийн оролцоо, шийдвэрүүдийг үнэлэгээний ангилал, гомдол гаргах, шүүхэд хандах
- Байгаль орчинтой холбоотой шийдвэрүүдийг бүртгэх
- Иргэд, олон нийт байгаль орчны талаар гаргасан дүрэм журамд гомдол гаргах, мэдэгдэл хийх, шийдвэрийг хянуулахаар өргөдөл гаргах, шүүхэд нэхэмжлэл гаргах зэрэг болно.

Уг хуулийг хэрэгжүүлэх явцад зохицуулах зүйлс багагүй гарч байгааг олон нийт, хэрэгжүүлэгч тал болон эрдэмтэн, судлаачид шүүмжилдэг. Үүнд:

- Хууль дагалдаж гарсан үйл ажиллагааны журам нь тодорхой бус;
- Өргөдөл гаргах, мэдэгдэл ба санал хүсэлт авахтай холбоотой заалтуудыг нарийвчлах;
- Дүрэм, журмаас гадуур авч үзэх тохиолдлуудыг сайтар харгалзах;
- Өргөдөл гомдол болон хяналт шалгалттай холбоотой яамны эрх мэдлийн хязгаарыг тогтоох;
- Яамны үйл ажиллагаа хязгаарлалтыг тодорхой болгох зэрэг болно.

Уг хуулийн бусад улсад туршлага болохуйц үзэл санаа нь байгаль орчны аливаа шийдвэрт иргэд, олон нийтийн оролцоог түшиглэх, иргэд шийдвэр болон байгаль орчны зөрчлийн талаар мэдэгдэл, гомдол санал гаргах, шүүхэд хандах, Засгийн газар үйл ажиллагаагаа олон нийтэд жил бүр тайлагнах зэргийг зохицуулж өгсөнд оршино.

6.3. Нутгийн иргэдийн хамтлаг, нөхөрлөлтэй зөвлөлдөх нь - Өмнөд Австрали болон Холбооны хууль тогтоомж

Байгаль орчны шийдвэр гаргахад нутгийн иргэдийн хамтлагтай үр дүнтэй зөвлөлдөх нь Австралийн хөгжлийн үнэлгээний үйл явцын маш сайн бүрэлдэн тогтсон систем гэдэг нь Холбооны болон Улсын засгийн газрын хууль тогтоох үйл явц, нийтийн эрх зүйн бодлого, шийдвэрүүдийн аль алинаас нь харахад тодорхой байдаг. Нутгийн хамтлагтай зөвлөлдөх нь Австралид шийдвэр гаргахад ихэнх хөгжлийн хөтөлбөрүүдийг үнэлэх, дүгнэх стандарт практик болдог ажээ.

⁵⁷ www.eco.on.ca

- Мэдээллийн талаарх заалтууд
- Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээнд тавигдах шаардлагууд
- Орон нутаг, холбооны болон улсын түвшинд олон нийтэд мэдээлэх процесс
- Шударга ёсонд хүрэх боломж: нэхэмжлэх нээлттэй эрх (legal standing) болон шүүхийн зардлын асуудал зэрэг нь хуулийн гол харилцаа юм.

ШИГТГЭЭ

- Австралийн хууль тогтоомжууд нь Нийтийн эрх зүй, Холбооны парламентаас батлагдсан Холбооны хууль, Австралийн улсын болон нутаг дэвсгэрийн парламентаас батлагдсан хуулиудад үндэслэдэг. Улс тус бүрийн хуулиуд нь бие биендээ харилцан нөлөөтэй боловч албан ёсных биш байдаг. Гэхдээ Австралийн Парламентаар батлагдсан хууль Австралид бүхэлд нь үйлчилдэг. Нийтийн эрх зүй нь Английн уламжлалт эрх зүйгээс шүүхийн прецедент, тайлбар, сайжруулж, өргөжүүлсэн байдлаар үүсэж хөгжсөн ажээ.
- Үндсэн эрх: Байгаль орчны үнэлгээ хийхэд олон нийтийн оролцоо нь ямар ч хууль тогтоох системд үр нөлөө бүхий үйл явц гэж тооцогдохгүйгээр, хүний болон иргэний суурь эрхүүд нь байх ёстой байрандаа байна гэж хэлж болохгүй гэдгийг эрдэмтэн судлаачид хүлээн зөвшөөрдөг. Шударга ёсыг тогтоох, үг хэлэх эрх чөлөө, үүний дотор хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөө, сонгох, сонгогдох эрх, мэдээлэл авах эрх, засгийн газрын ил тод, хариуцлагатай байдал нь санаж байвал зохих зүйлсийн зөвхөн цөөхөн хэсэг нь юм.
- Австралид дээрх эрхүүд нь эрхийн Билл, эсхүл аль нэг улсын болон холбооны Үндсэн хуулинд нэгтгэгдээгүй боловч угаас үнэ цэнэтэй байдлаар баталгаажсан, ардчилсан парламентын системд хэвшин тогтсон ажээ. Эдгээр эрхийг нийгэмд найдвартай хэвшүүлээгүйгээс байгаль орчны үнэлгээний процесс нь үргэлжид бүтэлгүйтэх, авлигын эрсдэлд учрах болно. Эдгээр эрх нь баталгаажигдаж чадвал нутгийн хамтлагтай зөвшилцөн хууль тогтоох процесс нь жамаараа явах болно гэж үздэг.

Байгаль орчны үнэлгээ: Австралид хөгжлийн болон байгаль орчны үнэлгээ нь санал болгож буй хөтөлбөр төслөөсөө хамааран орон нутаг, улсын эсвэл Холбооны Засгийн газрын түвшний (заримдаа нэгээс илүү түвшний) үнэлгээ байж болно. Улс бүр хөгжлийн болон байгаль орчны үнэлгээний өөрийн гэсэн системтэй боловч улс бүрийн хуулиудад ижилхэн зарчмууд нэлээд тусгагдсан байдаг.

Мэдээллийн талаарх заалтууд: Төсөл, хөтөлбөрийн талаар олон нийт мэдээллээр хангагдсан байхыг баталгаажуулах эхний алхам нь мэдээллийн талаарх заалт, нөхцлийг шаардах явдал юм. Австралид олон нийтэд зарлахаас нь өмнө уг төсөл, хөтөлбөртэй холбоотой зарим мэдээллээр хангах хууль зүйн шаардлага байдаг. Хуулийн дагуу иргэд, олон нийт өргөдлөө үнэлж дүгнэх эрх бүхий албан тушаалтнаар батлуулахын өмнө гаргаж буй саналынхаа талаарх тусгай мэдээлэл, техникийн нарийвчилсан зүйлс, тайлан, төлөвлөгөө зэргийг олж авах, танилцах боломжоор хангагдсан байдаг. Энэ нь үнэлгээний процесст байдаг л энгийн зүйл мэт санагдаж болох ч ихээхэн ач холбогдолтой юм. Төсөл хөтөлбөр, байгаль орчны гарч болохуйц нөлөөллийн талаар хэдийчинээ их мэдээллээр хангана, тэр хэмжээгээр олон хүн тухайн төсөл хөтөлбөрийн талаар ул суурьтай шийдвэр гаргаж чадна.

Өмнөд Австралид орон нутгийн түвшинд (Хөгжлийн акт, 1993) орон нутгийн консул зэрэг эрх бүхий үнэлэх байгууллагаар хөгжлийн төсөл, хөтөлбөр батлуулах тохиолдолд тухайн өргөдөлд дараах зүйлсийг хавсаргасан байхыг шаарддаг. Үүнд:

- Эрх бүхий албан тушаалтнаас үндэслэлтэйгээр шаардсан ямар ч мэдээлэл

- Төлөвлөгөө, зураглал, дүрслэгдэж болохуйц тодорхойлолт, бусад баримт бичиг зэрэг болно.

Мөн эрх бүхий байгууллага нь хангалттай төлөвлөгдөж хийгдээгүй төсөл, хөтөлбөрийн үзэл санааны талаарх тодруулга, нэмэлт мэдээллийг хүсэх эрхтэй байдаг. Энэ нь “төсөл, хөтөлбөр бүрийн үзэл санаа нь илүү нарийн тодорхойлогдсон, авч хэлэлцэгдсэн байх, хэрэв зөвшөөрөгдвөл үргэлжлүүлэх, зөөлрүүлэх” явдлыг баталгаажуулахад оршино. Эдгээр нь үндсэн зарчим боловч тогтвортой үйлчлэлийг нь баталгаажуулахын тулд системтэйгээр кодчилогдсон байдаг. 1993 оны Хөгжлийн актын дагуу, нэмж хүссэн мэдээллийг ирүүлээгүй тохиолдолд эрх бүхий үнэлэх албан тушаалтан нь дахин ямар нэгэн үнэлгээ дүгнэлт хийхгүйгээр уг хөгжлийн хөтөлбөрийг батлахаас таггалзах бүрэн эрхтэй.

Байгаль орчинд нөлөөлөх байдал (БОНБУ) - ын үнэлгээний загварууд:

БОНБУ-ний зорилго нь үнэлж, дүгнэх эрх бүхий албан тушаалтанд уг төсөл, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлснээс үүдэн гарч болох нөлөөллүүдийн талаар зөвлөх үйл явц юм. Урт болон түргэн хугацаанд илрэх нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчны нөлөөллүүд, тэдгээрийг хэрхэн зохицуулж, сулруулж болох талаар тухайн баримт бичигт тусгадаг. Тухайн төсөл, хөтөлбөр болон байгаль орчны байж болох нөлөөллөөс хамаарч үнэлгээ, дүгнэлтийг Улсын болон Холбооны Засгийн газар аль аль нь хийж болно. Улсын түвшинд бол Өмнөд Австралийн Хотын хөгжил, төлөвлөлтийн сайд тухайн хөгжлийн төслийг байгаль орчин, нийгэм, эдийн засгийн чухал ач холбогдолтой гол хөтөлбөр болохыг тунхаглан зарлаж болох бөгөөд тэр нь “Үндсэн хөтөлбөр”-өөр үнэлэгддэг. (Хөгжлийн акт 1993-ын 46 дахь хэсэг)

Төсөл, хөтөлбөрийг шалгагдах ажиллагаа хэмээн зарлахаасаа өмнө Холбооны Байгаль орчны Сайд нь тухайн төсөлд холбогдуулан захиргааны аливаа үүрэг хариуцлага хүлээж болох Холбооны Засгийн газрын сайдуудад уг төслийг илгээх ёстой. Тухайн төслийг хүлээн авсан бусад сайд түүнийг шалгагдах төсөлд тооцох эсэх талаар тайлбар, зөвлөгөө өгдөг. Холбооны Байгаль орчны Сайд нь түүнчлэн улсын, эсвэл нутаг дэвсгэрийн сайдуудаас (74-2 дахь хэсэг) тайлбар авахаар хүсэх, мөн олон нийтийн зарим гишүүдээс тайлбар авах ёстой байдаг. (74-3 дахь хэсэг).

Хэрэв Холбооны Байгаль орчны Сайд тухайн ажиллагааг хянах нь зүйтэй гэж шийдвэл, тэрээр байгаль орчинд нөлөөлөх байдлыг тогтоох үнэлгээний нэг аргыг сонгох ёстой. Тухайлбал, “Байгаль орчин, биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах тухай” актад тусгагдсан үнэлгээний аргууд байдаг бөгөөд үүнд:

- Итгэмжлэн үнэлэх
- Илгээгдсэн мэдээллийг үнэлэх
- Урьдчилан баримтжуулах
- Олон нийтийн байгаль орчны тайланг үнэлэх
- Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээг үнэлэх
- Олон нийтийн санал асуулгаар үнэлэх зэрэг болно.

Эндээс тухайн ажиллагааг итгэмжлэн үнэлэх нь шаардагдаж болох үнэлгээний хамгийн доод шат бол олон нийтийн санал асуулга авах нь үнэлгээний хамгийн дээд хэлбэр нь юм. Байгаль орчны сайд нь үнэлгээний аргаа сонгон шийдэхээс өмнө өргөдөл гаргагч нь Байгаль орчин, биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах тухай актад заасны дагуу урьдчилсан мэдээллийг ирүүлэх ёстой. Урьдчилсан мэдээлэл нь дараах зүйлсийг агуулсан байна:

- Улсын болон нутаг дэвсгэрийн хууль тогтоомжийн дагуу хэрэгжүүлж буй холбогдох нөлөөллийн ямар нэг үнэлгээний нарийвчилсан зүйлс;
- Хэрэгжиж байгаа болон ирээдүйд хэрэгжих байгаль орчны ямар нэгэн үнэлгээний

нарийвчилсан зүйлс;

- Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээг эсвэл байгаль орчны олон нийтийн тайланг анхаарч үзэх эсэх;
- Санал болгож буй үйл ажиллагааны сонголтууд;
- Холбогдох нөлөөллийг бууруулах, үгүй болгоход чиглэсэн зөөлрүүлэх техник ажиллагаа ;
- Арга хэмжээ авч буй хүнд холбогдох байгаль орчны тэмдэглэл, тухайлбал, байгаль орчныг хамгаалах талаарх улсуудын холбооны, улсын, нутаг дэвсгэрийн хуулийн дагуу тухайн хүний эсрэг явуулж буй аливаа үйл явцын талаарх нарийвчилсан зүйл гэх мэт.

Тухайн төсөл нь “хянагдах үйл ажиллагаа” мөн бол үүнийг Холбооны болон улсын түвшинд аль аль нь үнэлэх давхардлаас зайлсхийхийн тулд улсын Засгийн газар болон Холбооны Засгийн газрын хооронд хамтын ажиллагааны гэрээ байж болдог. Энэ тохиолдолд улсын болон Холбооны Засгийн газрын эрх мэдэлтнүүдийн хооронд зөрчилдөөн үүсвэл Холбооны эрх мэдэлтнүүдийн нөхцөл, шаардлага нь давамгайлна.

Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийх загвар (EIS) нь хамтын ажиллагааны томоохон систем биш бөгөөд төслийг цааш нь хэрхэн үргэлжлүүлж болох, эсвэл тухайн төслийг үргэлжлүүлэх эсэхийг тодорхойлохоор БОНБУ-г бэлтгэдэг шинжлэх ухааны шинжээчид, инженерүүдийг төслийн өргөдөл гаргагч нь хөлслөн авч ажиллуулдаг.

ШИГТГЭЭ

- Өмнөд Австралийн хойд хуурай нутаг дахь Олимпийн Далангийн Ураны уурхайн өргөтгөлд ажилласан BHP Billiton компани нь 4600 хуудас хэмжээтэй БОНБУ-г 5 жил гаруйн хугацаанд бэлтгэсэн байна. Нутгийн иргэдийн санал, ашиг сонирхлыг харгалзсан энэхүү баримт бичгийг Өмнөд Австралид урд өмнө нь хэзээ ч хийгдэж байгаагүй хамгийн том, олон нийтийн баримт бичиг болсон хэмээн тухайн үед хэвлэлд нийтэлж байжээ. Тэрхүү Олимпийн далангийн өргөтгөл нь Австралийн нутгийн иргэдийн зүгээс маш эерэгээр үнэлэгдсэн ба тус улсын эдийн засгийг дээшлүүлэхэд таатай нөхцлийг олгосон хэмээн тооцогддог. Австрали дахь БОНБУ -ний загварын талаар гардаг шүүмжлэл нь төсөлд өөрчлөлт хийх төлөв байдал хурдан явцтай, төслийг нэгэнт эхэлсэн тохиолдолд буцаан татах боломж хязгаарлагдмал зэрэг болно.

Орон нутгийн түвшинд хөгжүүлэх нь: Орон нутгийн түвшинд хэрэгжих жижиг төслүүдэд олон нийтийг оролцуулах нь тухайн төслөөс шууд нөлөөлөл хүртэх хүмүүстэй зэрэгцэн зөвлөлдөх боломжийг олгодог. Өмнөд Австралийн процесс нь нутаг дэвсгэр бүр бүсэд хуваагддаг гэсэн байдлаар явагддаг. Бүс болгон тухайн бүсэд баригдах дэд бүтэц, хөгжлийн тодорхой хэлбэрүүд бүхий өөрийн гэсэн зорилтуудтай. Тухайлбал, орон нутаг бүр “үйлдвэрийн бүс”, “худалдааны бүс”, “суурин бүс” зэргээр төрөлжүүлсэн байж болно. Хэрэв тухайн хөгжлийн санал нь уг бүсэд тохиромжгүй бол олон нийтэд мэдэгдэх шаардлага үүсч болох, эсвэл бүсийн зорилго, зарчимтай нийцэхгүй хэмээн үзэж болно. Өмнөд Австралид 3 төрлийн мэдэгдэл (сонордуулга) байдаг бөгөөд үүнд:

- 1 дэх категори, мэдэгдлийг шаарддаггүй
- 2 дахь категори, ойролцоох газруудыг өмчлөгч, эзэмшигчид нь мэдэгдэхийг шаарддаг
- 3 дахь категори, ойролцоох газруудыг өмчлөгч, эзэмшигчид болон холбогдох албан тушаалтны мэдэгдсний дагуу улс даяар сонин хэвлэлээр тухайн төслийн талаарх нарийн мэдээллийг нийтлүүлсний үндсэн дээр, ашиг сонирхолд нь шууд нөлөөлж болох аливаа этгээдэд мэдэгдэхийг шаарддаг. (38 дахь хэсэг) Категори

3-ын дагуу мэдээлэл авсан этгээд нь тухайн төслийг баталсан холбогдох албан тушаалтны шийдвэрийн талаар гомдол гаргах эрхтэй.

- Мэдээлэл авсан эрх бүхий этгээд нь төслийг үнэлэх албан тушаалтанд бичгээр болон амаар хүсэлт, өргөдөл өгч болно. Төслийн талаар мэдээлэл авсан этгээд нь мөн төслийн талаарх танилцуулга, төлөвлөгөө, нарийвчилсан детальтай танилцах эрхтэй. 3 дахь категорийн ангилалд хамаараагүй бол төслийн баримт бичигтэй олон нийт танилцах боломжгүй.

Иймэрхүү баримт бичигтэй олон нийт танилцах бусад хувилбарууд бий. Жишээлбэл, олон нийтийн гишүүн нь 1991 оны Мэдээллийн эрх чөлөөний тухай актын дагуу өргөдөл гаргаж болно. “Хөгжлийн акт” нь мөн төслийн өргөдлийн бүртгэлийн баримт бичигтэй олон нийт төлбөргүйгээр хянаж болох нөхцлийг хангах үүднээс орон нутгийн засаг захиргаа зэрэг үнэлэх эрх бүхий албан тушаалтны ажлын байранд байршуулах шаардлагыг тавьдаг. Тиймээс иргэд ажлын цагаар тэдгээр баримт бичгүүдтэй нарийн танилцах эрхтэй болно. Энэхүү актад дурдсан шаардлагын дагуу иргэнд мэдээлээгүй, эсвэл албан тушаалтан нь төслийг буруу категорид хамруулсан гэж үзвэл тэд тэрхүү захиргааны шийдвэрийн талаар Дээд шүүхэд хянуулахаар өргөдөл гаргаж болно.

Эрхээ хамгаалуулах нь - Нэхэмжлэх эрх (Standing): Австралид байгаль орчны шударга ёсыг тогтоох чухал хандлагуудын нэг нь байгаль орчны асуудлаар шүүхэд хэрэг үүсгүүлэх буюу “нэхэмжлэл гаргах” олон нийтийн эрх, чадвар юм. Энгийнээр хэлбэл, нэхэмжлэх эрх буюу standing нь хэн нь хууль зүйн ажиллагаа үүсгүүлэх буюу нэхэмжлэх давуу талтай вэ гэдгийг тогтоох зарчим гэж ойлгож болно. Нэхэмжлэх эрх нь зарим хууль тогтоомжид нэгтгэгдэн орсон нийтийн эрх зүйн зарчим юм.

Нэхэмжлэх эрхийн анхны ололт нь Австралид, өөрт учирсан онцгой хохирлоо нэхэмжилсэн нэхэмжлэгчийн талаар Английн шүүхийн *Boyce v Paddington Borough Council* “Нэхэмжлэгчид өөрт учирсан хохирол нь олон нийтэд учирсан хохирлоос илүү буюу онцгой байх ёстой” (*“The requirement that the plaintiff’s damage be peculiar to himself means no more than that his or her particular grievance must be significantly greater than that of the rest of the public generally, not that the damage suffered must be unique”*) гэдгийг хүлээн зөвшөөрсөнд оршино.

БАРИМТ

- Австралийн байгаль орчны тэргүүлэгч төрийн бус байгууллагуудын нэг болох Австралийн Хамгаалалтын Сангаас Төв Queensland-ын Farnborough дахь Жуулчны газар байгуулах зөвшөөрлийг олгосон Холбооны Засгийн газрын шийдвэрийн эсрэг “нэхэмжлэх эрх”-ийг турших зорилгоор асуудал гарган тавьсан байна. Уг байгууллага нь тэрхүү асуудалдаа амжилт олоогүй боловч “нэхэмжлэх эрх”-ийн талаар тодорхой тайлбарыг гаргуулж чаджээ. Австралийн Хамгаалалтын Сангийн хэргийг шийдвэрлэсэн шүүгч Gibbs-ээс *Australian Conservation Foundation v Commonwealth* (1980) 28 ALR257 тоот шийдвэрийн 268 дахь параграфад: ...”түүнд учирсан тусгай хохирол” гэдэг нь миний бодлоор, тухайн үйл ажиллагааны асуудлаар тусгай сонирхолтой байх гэдэгтэй ижил утгаар ойлгох нь зүйтэй” гэсэн байна.

Тухайн асуудлаарх “тусгай сонирхол” нь хэдийд бий болж болохыг шүүхээс тайлбарлаагүй боловч байгаа байр суурийг тодруулсан. Тухайн тодорхой орчинтой холбогдох тусгай харилцаа байгаа тохиолдолд тэрхүү “тусгай сонирхол” нь гарч ирнэ.

Нийтийн эрх зүйн явцуу байдлыг эс тооцвол, нэхэмжлэх хууль зүйн эрх нь Австрали даяар зарим байгаль орчны хуулиудад тусгагдсан байдаг. Тухайлбал, Өмнөд Австралид өргөдлийг “хэрэгжүүлэхэд тохирохгүй” гэж үзэхгүй л бол, өргөдөл гаргагч нь түүний

өргөдлийг батлахаас татгалзсан, эсвэл батлахын тулд тодорхой нөхцөл шаардаад байгаа шийдвэрийн эсрэг гомдол гаргах эрхтэй.

Хөгжлийн актын 85 дахь хэсэг нь ямар ч хүн тухайн актын зөрчил, эсвэл хүчингүй болгогдсон актыг хэрэгжүүлүүлэхээр шүүхэд хандаж болох эрхийг хангасан байдаг. 1993 оны Хөгжлийн акт болон 1982 оны Төлөвлөлтийн актын дагуу өргөн баригдаж буй өргөдлийн шийдвэрийн талаар мэдэгдэл, хүсэлт гаргасан ямар ч иргэн_Байгалийн нөөц, хөгжлийн шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхтэй.

Зардал: Байгаль орчны хуулийн зөрчлийг арилгах, хуулийг сахиулах зорилготой нэхэмжлэл гаргах нээлттэй боломж нь одоогийн байдлаар нилээд олон улсын шүүхийн ажиллагаанд хэрэгждэг боловч олон нийт эрхээ хамгаалуулах боломж нь шүүхээр хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд зарцуулагдах зардлын асуудлаас үүдсэн бэрхшээлтэй тулгарч байна. Байгаль орчны өмгөөлөлд зардлын асуудал нь Австралийн шүүхүүдэд анхаарал татсан асуудал юм. Ерөнхийдөө, шүүгч нь гарсан шийдвэрт ялагдсан талыг шүүхийн зардлыг төлөхийг үүрэг болгодог. Байгаль орчны өмгөөллийн иймэрхүү хандлага нь хэрэг үүсгүүлэх гэж буй хүний, ялангуяа өөрийнхөө эрхийн төлөө ажиллаж буй хүний хувьд сөрөг үйлчлэлтэй юм.

Хөгжлийн акт 18 жилийн өмнө батлагдсанаас хойшх хугацаанд дөнгөж нэг юм уу, хоёр л нийтийн эрх ашгийн нэхэмжлэлийг шүүхэд гаргасан байдаг талаар судлаачид өгүүлжээ. Үүний шалтгаан нь, тухайн актын дагуу шүүхийн зардлыг ялагдсан талаар гаргуулах тухай зохицуулалт аж. Айдас гэж болохоор энэхүү заалт нь нийтийн эрх ашгийн өмгөөлөгчдийг иймэрхүү хэргийг үүсгүүлэхээс зайлсхийх шалтгаан болдог байна. Гэхдээ хөгжлийн асуудалд холбогдох өргөдлийн талаар гаргасан албан тушаалтны шийдвэрийг эсэргүүцэж Байгаль орчин, нөөц баялаг, хөгжлийн шүүхэд нэхэмжлэл гаргавал энэ нь шүүхийн зардлаас чөлөөлөгдөх бөгөөд талууд нь өөр өөрсдийн зардлаа л төлдөг байна.

Шүүхийн зардлын асуудал нь төрийн албан тушаалтан, эсвэл хууль зөрчсөн өргөдөл гаргагчийн эсрэг арга хэмжээ авахад гарах зардалд дагалдах буюу хоёрдогч зардал юм. Байгаль орчны асуудлаарх нэхэмжлэл нь голдуу, нэлээд техникийн шинжтэй бөгөөд инженер, архитектор, төлөвлөгөө гаргагчид, зэрэг нэлээн үнэтэй шинжээчдийг шаарддаг. Тэдгээр шинжээчдийн зардлын асуудал нь байгаль орчны өмгөөлөгчдийг тэднийг ажлаа эхлэхээс нь өмнө халшраадаг байна.

БАРИМТ

- *Байгаль орчны асуудлаар шийдвэр гаргахад олон нийтийн оролцоог хангахын тулд Канадын Онтарио мужид хөгжсөн “Хөндлөнгийн оролцооны санхүүжилтийн төсөл” хэмээн танигдсан загварыг Австрали улсыг дагаж мөрдөхийг зөвлөсөн. Энэхүү сангийн зорилго нь шалгууртаа нийцсэн байгаль орчны өмгөөлөгчдийг тус сангаас санхүүжилт хүсэхийг зөвшөөрөх явдал юм. Michael Jeffrey “Энэ нь байгаль орчны маш их үнэлэмж, хүндлэлийг, тодруулбал, мэдээлэл авах, олон нийтийн оролцоо, эрхээ хамгаалуулах боломжийн засаглалыг бэхжүүлнэ. Байгаль орчны илүү тэнцвэртэй шийдвэр гаргах явдал нь шууд үр дүнг авчирна” хэмээн үзэж буй юм. (Jeffrey 2005). Австралид хэрэгжүүлэх иймэрхүү төслүүд нь өөрчлөлтийг авчрах, байгаль орчны шударга ёсны бодит үр дүн болно.*

Нөгөө талаар, Австрали даяар, улс бүрт хүрч ажилладаг Байгаль орчныг хамгаалагчдын газар (БОХГ)-т өгөх холбооны санхүүжилтийг нэмэгдүүлэх замаар санхүүжилтийн асуудлыг шийдэж болно. Австралид улс бүрт ажилладаг БОХГ нь байгаль орчны нийтийн эрх ашгийн эрх зүйгээр мэргэшсэн ашгийн төлөө бус, хууль зүйн төв юм. БОХГ нь санхүүжилтийн асуудал тохиолддог боловч зөвлөгөө өгөх, арга хэмжээ авахад тэднийг төлөөлөх зэргээр

орон нутгийн хамгаалах бүлгүүдэд үйлчлэн ажилладаг. БОХГ нь үйл ажиллагаагаа таслахгүй үргэлжлүүлж байх үүднээс холбооноос хязгаарлагдмал санхүүжилт авч байгаа ч тухайн санхүүжилтийг өмгөөллийн үйл ажиллагаанд зарцуулахгүй гэсэн нөхцөл юм. БОХГ-ын хүсэлт, Австралийн Засгийн газрын бодлогын өөрчлөлтийн дүнд дээрх нөхцөл хориг харьцангуй дээшилсэн боловч тус байгууллагаас хэрэгжүүлдэг байгаль орчны нийтийн эрх ашгийн өмгөөллийг идэвхтэй явуулахад энэхүү санхүүжилт нь хангалттай биш ажээ⁵⁸.

Дүгнэхэд, Австрали дахь байгаль орчны шударга ёс хийгээд нутгийн хамтлагийн оролцоо нь олон талт цогц систем бөгөөд Австралид байгаль орчны асуудлаар шийдвэр гаргахад олон нийтийн оролцоо, байгаль орчны шударга ёсныг тогтооход ихээхэн чухал үүрэгтэй юм.

6.4. Энэтхэг улсын уул уурхайн салбарт баримталж бодлогын өнөөгийн байдал

Уул уурхайн ашгийн цаана байгаль, хүрээлэн буй орчноо сүйтгэж байгаагийн эсрэг юу хийж чадах вэ? Уул уурхай болон байгаль орчин үл нийцэх үйл ажиллагаа юу?

Нийцэх, улсын хөгжилд чухал үүрэгтэй гэж тооцвол тэрхүү үйл ажиллагаанд үр нөлөөтэй зохицуулалт болон зохицуулах институт Энэтхэг улсад дутагдаж байгааг эрдэмтэн, судлаачид шүүмжилж, сануулж байна.

Өнөөдөр Энэтхэгийн байгаль орчин ямар байгаагаар дээрхийг баталж болно:

- Байгаль орчин болон нутгийн иргэдийн амьжиргаанд уул уурхайн үйл ажиллагаа маш их сөрөг нөлөө үзүүлж байна;
- Газар дээр овоолсон шороо, ус гол мөрөн рүү цутгах хог хаягдал зэрэг нь хэт ачаалал үүсгэдэг; (2005-2006 оны тоогоор 1.6 тэрбум тн хаягдал нүүрс, төмрийн хүдэр, хүдэр, хар төмөрлөг, шохойн чулууны үйлдвэрлэлээс гарсан байна.)
- Уул уурхайн зөрчлөөс болж ус шавхагдах аюул нүүрлэж байна;
- Уул уурхайн үйлдвэрлэл, тээвэрлэлт, түүнээс үүдэлтэй амьдралын ядуурал нь агаарын бохирдлыг нэмэгдүүлж байна.

Энэ бүх байдал эмх замбараагүй, муу менежментээс үү эсвэл хэт их зохицуулалт, дүрэм журамтай хамаатай юу?

- Агаарын чанар ус, гол мөрний бохирдлыг тооцох уул уурхайн бүсийн онцлог, өвөрмөц байдлыг хадгалсан стандарт байдаггүй;
- Ашигт малтмалыг тээвэрлэх салбарын зохицуулалт байхгүй;
- Ус болон усан доорх газар, орон нутгийн салбар рашаан, усны хагалбарыг тогтоосон зохицуулалт байхгүй;
- Тухай газар нутагт байгаа ан амьтан, биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах зохицуулалт байхгүй;
- Тухайн газрын ойг хамгаалах, ойжуулах, орон нутгийн иргэдэд үзүүлэх нөлөөг хэлэлцэж, бодол саналыг нь авдаггүй байна. Нэг ёсондоо Энэтхэгт байгалийн баялгийг хамгаалах дүрэм журам сул ажээ.

Юу хийх шаардлагатай вэ буюу олон нийтийн байгууллага, судлаачдын санал бодол

⁵⁸ Хөгжлийн акт, 1993, Өмнөд Австрали, Төлөвлөгөөний акт, 1982. Өмнөд Австрали

- Уул уурхай болон байгаль орчны харилцан хамааралтай үйл ажиллагааг зохицуулсан дүрэм журам хэрэгтэй
- Ихэнх гэрээ хэлэлцээр хэтэрхий өргөн болон хоёрдмол утгатай байгааг өөрчлөх нь зайлшгүй хийх тулгамдсан бодлого болж байна.

Зохицуулалтын бодлого:

- *Бодлогыг төлөвлөх* - орон нутагт ашигтай хүртээмжтэй байх, байгаль орчныг хэрхэн хамгаалах бодлогоо тодорхойлох, байгаль орчинд үзүүлж буй сөрөг нөлөөллийг багасгах;
- *Институтыг чадваржуулах* - тохируулагч, зохицуулагч институтыг бэхжүүлэх, байгаль орчны хохиролд татвар ноогдуулах, хүлэмжийн хийг багасгах стандарт, журмыг боловсронгуй болгох;
- *Уул уурхайн салбарт шахалт үзүүлэх* - хүрээлэн буй орчин, байгаль хамгааллыг сайжруулах эрх зүйн орчныг сайжруулах, сэргээн босгох үйл ажиллагааг хууль, дүрэм, стандартын дагуу хийх;
- *Төслийг олон нийтэд тодорхой, ил тод байлгах* - уул уурхайн жагсаалтыг бүс нутгаар нь гаргах, уул уурхайн ашиг тусыг хэрхэн юунд зарцуулах бодлогоо ил тод болгох;
- *Иргэдийн эрхийг хангах* - тухайн бүс нутгийн иргэдийн уул уурхайн салбарт өмч эзэмших эрхийг олгох, тухайн салбарт бизнес хийх боломжоор хангах;

Тэнцвэржүүлэх бодлого:

- Олон нийтийн оролцоог хангах;
- Төрийн байгууллагын үйл ажиллагааны тайлан олон нийтэд ил тод байх;
- Уул уурхай хариуцсан агентлагийн хараат бус, биеэ даасан байдлыг хангах;

Юуны түрүүнд хийх алхам:

- Төрөөс бодит байдлыг хүлээн зөвшөөрөх;
- Институт нь олон нийтийн санал бодолд тулгуурласан үйл ажиллагаа явуулахыг хүлээн зөвшөөрөх;
- Хүмүүс уурхайн аюулгүй ажиллагаанаас болж олноороо эрэмдэг зэрэмдэг болж байгааг хүлээн зөвшөөрөх;
- Нутгийн байгаль орчныг сүйтгэж байгаа нь уугуул иргэдийн амин зуулгыг давхар сүйтгэж байгаа гэдгээ хүлээн зөвшөөрөх /Компани нутгийн иргэдийн мөргөлдөөн улам бүр өсч байна/.

Энэ бүхний үндсэн дээр уул уурхайн бодлогыг өөрчлөх нь чухал юм. Нэг ёсондоо уул уурхай бол хөгжил юм. Уул уурхайн баялгийг байгаль орчинд ээлтэй хөгжил болгоход Энэтхэгийн өнөөгийн бодлогод хэрхэн өөрчлөлт хийж болох вэ гэдэг нь олон нийт, эрдэмтэн судлаачдын анхаарлыг татаж, доорх саналуудыг төр засагтаа тавьдаг байна.

Орчин үеийн үйлдвэрлэл нь өөртөө тухайн бүс нутгийн газар, ус, ой, эрдэс бодисыг ашиглаж, харин нутгийн хүмүүст ашиг тус, хөгжил авчрахыг зорихгүй байна. Зөвхөн өөрсдийнхөө ашгийн төлөө л байна. Байгалийн баялаг бол хөгжил, тэгэхээр яах ёстой вэ?

- ✓ Үйлдвэрлэгч нь орон нутагт ус, ой, эрдэс баялгийг нь ашиглаж байгаагийнхаа төлбөрийг 100 хувь төлөх ёстой. Энэхүү төлбөр нь орон нутагт ашиг тус, хөгжил авчрахад зориулагдана.
- ✓ Уул уурхайд хийх өөрчлөлт нь хүний үнэ цэнийг өндөр өргөж байгаа бодлого гэдгийг хүлээн зөвшөөрөх учиртай. Уул уурхайн өөрчлөлт нь хүн амын сул дорой

хэсгийн төдийгүй аймаг, овгийн өөрчлөлтийг хамт хийнэ.

- ✓ Хэдийгээр Энэтхэг маш их хүн амтай ч гэсэн уул уурхайн үйлдвэрлэлээрээ Канад, Баруун Австрали, Бразил зэрэг орнуудтай өрсөлдөхийг хүсч байна. Уул уурхай, байгалийн баялаг бол бөөн олз ашиг ч биш, бэл бэнчингийн урхи занга ч биш.

Уурхайн хаалт бол глобал асуудал: Энэтхэгт албан ёсны тоогоор 296 хаягдсан ашигт малтмалын, 210 нүүрсний нийт 510 уурхай байна. Түүнийг өнчирсөн уурхай гэж нэрлэдэг. Бодит байдал дээр илүү олон уурхай хаягдсан байна. 2003 онд уурхайн хаалтын төлөвлөгөөг хууль ёсны болгосон ч уурхайн хаалтын төлөвлөлт сул дорой байдаг. Ихэнх уурхайн төлөвлөгөө маш муу, тойм төдий сайжруулах ямар ч боломжгүй хийгддэг ажээ. Хаалтын санхүүжилт нь ажил урагшлуулах бус саад болохоор гэж үзэхээр хэмжээнд (амсах төдий) төлөвлөгддөг байна. Гэтэл АНУ уул уурхайн хаалтанд зориулсан төсвийг маш чухал гэж үзэн хаалтын үнэлгээг триллион (их наяд) доллараар тооцдог.

Энэтхэгчүүд яагаад баялаг ихтэй, баян газар нутаг дээр ядуу амьдарч байна вэ? Зарим муж улсуудын эдийн засаг уул уурхайн ашгаас шууд хамааралтай байна. (Тухайлбал, Jharkhand, Orissa болон Chhattisgarh мужийн ДНБ нь 8-10 % байна) Гэтэл эдгээр нь хүн ам ихтэй, ядуурал газар авсан Энэтхэгийн хамгийн хоцрогдсон муж улсад тооцогддог байна. Уул уурхай ихтэй мөртлөө түүний ашиг бүс нутгийн хөгжилд дэвшил авчрахгүй байгаа нь уул уурхайн болон байгаль хамгаалах хууль эрх зүйн зохицуулалт сул, ашигт малтмал ашигласны төлбөрийг бүс нутгийн хөгжилд зориулдаггүй, нутгийн уугуул иргэдийн байгалийн баялагийг өмчлөх эрх хангагдаагүй, байгалийн баялагтай холбоотой аливаа шийдвэрт олон нийтийн оролцоо сул, энэ чиглэлийн төрийн байгууллагын үйл ажиллагааны тайлан, мэдээлэл ил тод биш байдагтай холбоотой ажээ.

ШИГТГЭЭ.

- **Гана:** Ашигт малтмал ашигласны төлбөрийн 20 % нь хүмүүсийн хөгжилд
- **Хятад:** Ашигт малтмал ашигласны төлбөрийн 20 % нь тухайн орон нутгийн хөгжилд Филиппин: Ашигт малтмал ашигласны төлбөрийн 40 % нь орон нутгийн засаг захиргаанд, 35 % нь тухайн тосгоны хөгжилд
- **Бразил:** Ашигт малтмал ашигласны төлбөрийн 65 % нь тухайн бүс өөрөө захиран зарцуулах, 35 % хөгжлийн биеэ даасан нөөцийн санд
- **Перу:** Ашигт малтмал ашигласны төлбөрийн 20 % бүс нутгийн захиргаа өөрөө захиран зарцуулах, 50 % нь нийгмийн санд
- **Папуа Шинэ Гвиней:** Ашигт малтмал ашигласны төлбөрийн 20 -50 % газар эзэмшигчид (газрын эзэнд), мөн төдий чинээ хувь нь улсад тус тус зарцуулагддаг байна.

Долоо. ДҮГНЭЛТ

Монгол улсын иргэдийн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрх ноцтой зөрчигдөж байна. Хүн, малын ундны цэвэр ус, бэлчээрийн талхлагдал, тоосжилт, уламжлалт амьжиргааны хэв маяг, нийгмийн үйлчилгээний хүртээмж алдагдсан гэх мэт анхаарал татсан асуудал маш их байгаа нь дээрхийг нотолж буй юм. Дэлхий дахинд өнөөдөр байгалийн баялагаа ашиглах, түүнийхээ хэрээр нөхөн сэргээж, унаган төрхөнд нь оруулах асуудлыг зөвхөн төр, Засгийн газар, баялгийг бизнес болгогсод (аж ахуйн нэгж)-ын хоорондын харилцаа бус гэдгийг хүлээн зөвшөөрч “Байгаль орчны шударга ёс, эрх”-ийн асуудлын хэмжээнд ярьж байна. Тодруулбал, “Байгаль орчны шударга ёс, эрх”-ийн асуудал нь дэлхийн улс орнуудын байгаль хамгаалах бодлогын гол суурь зарчим нь болж байна.

Байгаль орчны шударга ёс, эрхийн асуудал гэдэг нэр томъёо нь Монгол орны хувьд шинэ хандлага мэт сонсогдож байгаа ч эрх зүйн орчны хүрээнд ерөнхийдөө зохицуулагдсан гэж үзэх үндэслэлтэй. Гагцхүү хэрэгжүүлэх механизм дутуу, хэрэгжүүлэх явцад гарч буй бодлогын өөрчлөлтийг хийх талаарх санаачилга бага зэргээс байгаль орчныг хамгаалах асуудал баялгийг нь ашиглахтай зэрэгцэн явж чадахгүй байгаа юм. Байгаль орчинд учирч буй нийтийн эрх ашгийг хэн хамгаалах вэ? Түүнийг зохицуулсан эрх зүйн орчин бүрэн бүрэлдэж чадсан уу гэдэг талаас нь авч үзвэл бодлогын хэмжээнд зайлшгүй хийх олон асуудал байна. Үүнд:

- **Хууль тогтоомжийн боловсронгуй бус байдал.** Байгаль орчны асуудлаар шийдвэр гаргахаас өмнө олон нийт, нутгийн иргэдэд мэдээлэх, тэднийг мэдээлэл авах, шийдвэр гаргахад оролцуулах талаарх хуулийн зохицуулалт сул байдгаас иргэд байгаль орчинтой холбоотой хууль бус үйлдлээс ихээхэн хохирч байна.
- **Нийтийн эрх ашгийг хамгаалж шүүхээр нэхэмжлэх эрх нь хязгаарлагдмал.** Хуулинд иргэд, ТББ-ууд зөвхөн өөрт учирсан хохирлоо л нэхэмжлэх эрхтэй байхаар заасан.
- **Байгаль орчинд учруулсан хохирлыг үнэлэх механизм.** Энэ нь төдийлэн хэрэгжиж эхлээгүй. Байгаль орчны хохирлыг тооцох мэргэжлийн шинжээч дутмаг буюу байгаль орчны хэргийг шийдвэрлэж байсан туршлага бага, шүүхийн практик байхгүй.
- **Шүүхийн зардал.** Байгаль орчны асуудлаар нийтийн эрх ашгийг хамгаалахад зардал ихтэй.
- **Хуулийн хэрэгжилт сул.** Хуулийн хэрэгжилтийг хянах механизм болон хариуцлагын тогтолцоо, төрийн албан тушаалтнуудын хүсэл зориг сул, хууль хэрэглэгч, хэрэгжүүлэгчдийн байгаль орчны эрх, нийтлэг буюу нийтийн эрх ашгийн талаарх мэдлэг мэдээлэл дутмаг байна.
- Хууль хэрэглэгчдийн хараат бус, бие даасан байдал төлөвшөөгүй зэргийг нэрлэж болно.

Юуны түрүүн олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээнд дотоодын хууль тогтоомжийг нийцүүлэх, байгаль орчны асуудлаарх иргэдийн оролцоог бодитой хангах тодорхой процедурыг хуулиудад тусгах, өнөөдөр хүчин төгөлдөр үйлчилж байгаа боловч хэрэгжихгүй байгаа заалтуудыг хэрэгжүүлэх процедурыг тогтоосон дүрэм журмыг улс, орон нутгийн түвшинд батлан, хэрэгжүүлж хэвших шаардлагатай байгааг үндэслэн энэхүү судалгаагаар доорх санал, зөвлөмжийг дэвшүүлж байна.

Найм. САНАЛ ЗӨВЛӨМЖ

Хүний буруутай үйл ажиллагаа, Монгол улсын уул уурхай болон байгаль орчны хамгааллын харилцааг зохицуулсан хуулиудын хэрэгжилт, зөрчил, зарим зохицуулагдаагүй харилцааны улмаас Монгол улсад нүүрлээд буй байгаль орчны бохирдол, доройтол нь Монгол хүний эрхийг зөрчиж, улмаар тогтвортой хөгжлийг хангахад саад тотгор болж байна. Олон улсын энэ чиглэлээрх чиг хандлага нь **байгаль орчны хүний эрхийг хангах** замаар **байгаль орчны асуудлаар шударга ёсыг тогтоох, төлөвшүүлэх** нь хамгийн хэрэгжихүйц бөгөөд үр нөлөөтэй арга хэмээх үзэл баримтлалыг барьж байна.

Байгаль орчны асуудлаар шударга ёсыг тогтоох нь хүн бүр байгаль орчны асуудлаар мэдээлэл авч, шийдвэр гаргахад оролцох эрхтэй бөгөөд эдгээр эрх нь зөрчигдсөн тохиолдолд сэргээн хамгаалуулах боломжийг эдэлж чадах нөхцлийг бүрдүүлсэн цагт хэрэгжинэ гэдгийг олон улсад нэгэнт хүлээн зөвшөөрч байна. Тухайлбал, НҮБ-ын 1986 оны Хөгжих эрхийн Тунхаглал, 1992 оны Хүрээлэн буй орчин, хөгжлийн Рио Де Жанейрогийн тунхаглал, 2007 онд Уугуул иргэдийн эрхийн НҮБ-ын тунхаглалуудыг батлан, тэдгээрт хөгжлийн төслүүдийг хэрэгжүүлэхэд иргэдийн оролцоо чухал болохыг тунхаглажээ.

Түүнээс гадна “Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн олон улсын пакт”, “Биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах тухай конвенци”, “Цаг уурын өөрчлөлтийн тухай конвенци” зэрэг Монгол улсын нэгдэн орсон хүний эрхийн болон байгаль орчны эрх зүйн баримт бичгүүдэд байгаль орчны асуудалд иргэдийн оролцоог хангах тухай чухалчлан заасан байна.

Монгол улсын хувьд Мянганы хөгжлийн тунхаглалын 7 дахь болон Монгол улсын сайн дураараа нэмж баталсан 9 дэх зорилго, байгаль орчинтой холбоотой хууль тогтоомжуудийг авч үзвэл бүхэлдээ байгаль орчны шударга ёсыг хангах үндсэн нөхцөл болох иргэдийн оролцоог дэмжсэн агуулгатай байгаа ч цаашид улам боловсронгуй болгох шаардлага байгааг ИНБ, иргэд, судлаачид онцолдог юм. Хууль тогтоох болон хэрэгжүүлэх үүрэг бүхий төрийн байгууллагууд юуг анхааран ажиллах талаар энэхүү санал зөвлөмжид тусгав.

Монгол улсын Их Хурлын хүрээнд юу хийж болох вэ?

1. Үндэсний хууль тогтоомжийг Монгол улсын нэгдэн орсон болон хүлээн зөвшөөрсөн олон улсын байгаль орчин, хүний эрхийн гэрээ, хэлэлцээрүүдэд заагдсан байгаль орчны шударга ёсны үзэл санаанд нийцүүлэн өөрчлөх;
2. Байгаль орчны асуудлаар шийдвэр гаргах үйл явцад олон нийтийн оролцоог хангахад чиглэсэн олон улс, бүс нутгийн хэмжээн дэх дэвшилтэт үзэл санаа, хууль эрх зүйн зохицуулалтыг судлан дотоодын хөрсөнд буулган хэрэгжүүлэх талаар арга хэмжээ авах. Үүнд:
 - a. 2007 оны 10 дугаар сарын 02-нд НҮБ-ын Ерөнхий Ассемблейгаар батлагдсан Уугуул иргэдийн эрхийн тунхаглалын эх бичвэрийг Монгол хэлнээ хөрвүүлэн, албан ёсоор хэвлэх, сургалт сурталчилгаа явуулах, дотоодын хууль тогтоомжийг түүнд нийцүүлэх, Монгол улсын Хүний эрхийг хангах үндэсний хөтөлбөрт тунхаглалыг хэрэгжүүлэх арга хэмжээг тусган хэрэгжүүлэхийг Засгийн газарт даалгах;
 - b. Байгаль орчны асуудлаар мэдээлэл авах, шийдвэр гаргах үйл явц дахь олон нийтийн оролцоо, шүүхээр хамгаалуулах боломжийн тухай конвенци буюу Аархусын конвенцид нэгдэн орох боломжийг судлан, түүнд нэгдэхийн тулд төрийн болон ТББ-уудтай хамтран ажиллах;
3. “Хууль, Улсын Их Хурлын бусад шийдвэрийн төсөл боловсруулах, өргөн мэдүүлэх журмын тухай хууль”-д байгаль орчин, хөгжлийн чиглэлээр батлагдаж байгаа аливаа хууль, төрийн бодлого, хөтөлбөрийн төслүүдэд байгаль орчны үнэлгээ хийх болон тухайн төслүүдийг олон нийтэд танилцуулан санал авах механизмыг бий болгон хуульчлах;
4. Байгаль орчны хуулиуд ялангуяа “Газрын тухай Монгол улсын хууль”, “Ашигт малтмалын тухай Монгол улсын хууль”-ийг “Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай Монгол улсын хууль”-тай уялдуулан байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын нарийвчилсан үнэлгээг тусгай зөвшөөрөл олгохоос өмнө хийдэг байх эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгох;
5. “Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай Монгол улсын хууль”-д байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын ерөнхий болон нарийвчилсан үнэлгээ хийхдээ тухайн орон нутгийн иргэдийн санал хүсэлтийг авах тодорхой механизмыг тусган хуульчлах;
6. “Ашигт малтмалын тухай Монгол улсын хууль”-ийг “Газрын тухай Монгол улсын хууль”, “Газрын хэвлийн тухай Монгол улсын хууль”-тай нийцүүлэн ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл олгоход сум, дүүргийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, газрын кадастрын зураглалыг харгалзан үздэг болгох;

7. Байгаль орчныг хамгаалах, байгалийн баялаг ашиглуулахтай холбоотой шийдвэр гаргахад баг, хорооны ИНХ-ын оролцох эрх хэмжээг өргөжүүлэх. Ялангуяа Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө батлах үйл явцыг баг, хорооноос эхлэн аймаг, нийслэл, улсын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд тусган хэрэгжүүлдэг байх зохицуулалтыг “Газрын тухай Монгол улсын хууль”-д нарийвчлан тусгах;
8. “Ашигт малтмалын тухай Монгол улсын хууль”-д Хөрөнгө оруулалтын гэрээг байгуулах үйл явц дахь олон нийт, орон нутгийн иргэдийн оролцоог хангах заалтуудыг оруулах. Ялангуяа хөрөнгө оруулалтын гэрээний төслийг нээлттэй болгон, орон нутгийн иргэдэд танилцуулан санал авах механизмыг тогтоон хэрэгжүүлэх;
9. Мөн хуульд заасан тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийн орон нутгийн захиргаатай байгуулах гэрээтэй холбоотой заалтуудыг нарийвчлан орон нутгийн иргэд гэрээ байгуулах хэлэлцээрт оролцох, хэрэгжилтэд хяналт тавих, нутгийн захиргааны байгууллага, тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нар гэрээний хэрэгжилтийг олон нийтэд тайлагнахтай холбоотой эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх;
10. Байгаль орчны мэдээллийг ил тод болгох, байгаль орчинтой холбоотой шийдвэр гаргах, хуулийн хэрэгжилтэд хяналт тавих талаар төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллагын хүлээх үүрэг, үйл ажиллагааны зааг хүрээг тодорхой болгон, үүргээ биелүүлээгүй тохиолдолд хүлээлгэх хууль зүйн хариуцлагыг бий болгох;
11. Нууцын тухай хууль тогтоомжууд болон байгаль орчин, ашигт малтмалын тухай хууль тогтоомжуудыг өөрчлөн байгаль орчин, хүний эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлөх шийдвэр, үйл ажиллагааны тухай мэдээлэл олон нийтэд хэзээд ил тод байх эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх. Ялангуяа байгаль орчин, хүний эрүүл мэндэд сөрөг нөлөө бүхий үйлдвэр, үйлчилгээний техник, эдийн засгийн үндэслэлийг агуулсан БОНБУ-ний тайланг бүхэлд нь олон нийтэд ил тод болгох заалтыг холбогдох хуульд тусгах;
12. Монгол улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуульд нутгийн захиргааны болон өөрөө удирдах байгууллагуудын шийдвэр гаргах үйл явцад олон нийтийн оролцоог хангах тодорхой механизмыг тусгах;
13. Байгаль орчны зөрчлийн хэргийг хянан шийдвэрлэх, эрх бүхий байгууллагад уламжлан хэрэгжилтэд хяналт тавих тусгай чиг үүрэг бүхий Байгаль орчны комиссыг байгуулан, ажиллах нөхцөл бололцоог бүрдүүлэх /Ийм комисс Австари зэрэг оронд бий/;
14. Байгаль орчны холбогдолтой иргэний хэрэгт прокурор зөвхөн төрийн байгууллагын хүсэлтээр бус өөрийн санаачилгаар болон иргэд, ТББ-ын хүсэлтээр нэхэмжлэл гарган оролцох эрх зүйн боломжийг бий болгох;
15. Төрийн бус байгууллагуудад байгаль орчин, нийтийн эрх ашгийн хэрэгт бие даан шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхийг олгосон эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх;
16. Байгаль орчны асуудлаар гомдол, нэхэмжлэл гаргахад хөөн хэлэлцэх хугацаагүй болгох;
17. Байгаль орчны хэргийг иргэний болон захиргааны журмаар хянан шийдвэрлэхэд улсын тэмдэгтийн хураамж, шүүхийн зардлыг төрөөс хариуцдаг болгох;
18. Байгаль орчны зөрчлийн улмаас олон нийтийн эрх ашиг зөрчигдсөн тохиолдолд өмгөөллийн зардлыг төрөөс хариуцах эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх;
19. Байгаль орчны зөрчил гаргасан этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагыг чангаруулж, аж

ахуйн нэгжийн бизнесийн нэр хүндэд халдах, тухайн чиглэлээр бизнес эрхлэх эрхийг нь хязгаарлах, торгууль болон байгаль орчны хохирлын нөхөн төлбөр, нөхөн сэргээлтийн зардлын хэмжээг мөнгөний ханшийн өөрчлөлт, үнийн өсөлт бууралт, инфляцитай уялдуулан тогтоох боломжтойгоор хуульд тусгах;

20. Гар аргаар алт олборлолтыг зохицуулсан хуулийг нэн даруй батлан гаргах, хуульд байгаль орчинтой холбоотой үүрэг, хариуцлагыг нь тодорхой тусгах зэрэг болно.

Хууль санаачлах эрх бүхий субъект юу хийж болох вэ?

1. Байгаль орчны хэрэгт нотлох баримт бүрдүүлэх, хохирол, нөхөн төлбөрийн хэмжээг тогтооход шинжлэх ухааны тусгай мэдлэг шаарддаг, нэн даруй таслан зогсоохгүй бол хор уршиг нь даамжрах аюултай зэрэг онцлогийг харгалзан байгаль орчны хэргийг өөрийн санаачлага болон гомдол нэхэмжлэлийн дагуу шалгах эрх бүхий байгаль орчны дагнасан шүүх байгуулах асуудлаар хуулийн төсөл санаачлан УИХ-д өргөн барих (олон улс оронд ийм шүүх ажилладаг)
2. Ашигт малтмал ашигласны дараах уурхайн нөхөн сэргээлтийг тухайн уул уурхайн компани бус мэргэжлийн компани хийх, нөхөн сэргээх санхүүжилтийг олборлогч компани гаргах эрх зүйн үндсийг бий болгох

* * *

АШИГЛАСАН ЭХ СУРВАЛЖ:

Нэг. Хууль, тогтоомж:

1. Монгол улсын Үндсэн хууль
2. “Ашигт малтмалын тухай Монгол улсын хууль”
3. “Байгаль орчныг хамгаалах тухай Монгол улсын хууль”
4. “Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай Монгол улсын хууль”
5. “Усны тухай Монгол улсын хууль”
6. Газрын тухай Монгол улсын хууль”
7. “Газрын хэвлийн тухай Монгол улсын хууль”
8. “Газрын төлбөрийн тухай Монгол улсын хууль”
9. “Гол мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай Монгол улсын хууль”
10. “Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай Монгол улсын хууль”
11. “Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн орчны бүсийн тухай Монгол улсын хууль”
12. “Байгууллагын нууцын тухай Монгол улсын хууль”
13. Хөгжлийн акт, 1993, Өмнөд Австрали
14. Төлөвлөгөөний акт, 1982, Өмнөд Австрали,
15. Байгаль орчин, биологийн төрөл зүйлийг хамгаалах тухай акт, 1999

Хоёр. Дүрэм, журам:

1. “Байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөө, орчны хяналт шинжилгээний хөтөлбөр боловсруулах заавар, Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тайлангийн хэрэгжилтэнд хяналт тавих журам” (БОС-2000 оны

87 дугаар тушаал)

2. “Хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийн байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх талаар хүлээсэн үүргээ биелүүлэх баталгааны тусгай дансны гүйлгээнд хяналт тавих журам” (БОС-ын 2007 оны 06 дугаар тушаал)
3. “Ашигт малтмалын нөөцийг олборлох, баяжуулах явцад үүсэх хохирлын экологи-эдийн засгийн үнэлгээг тооцох аргачлал” (БОС-ын 2008 оны 207-р тушаал)
4. “Уул уурхайн олборлолтод өртсөн газрыг нөхөн сэргээх ажлын стандарт”

Гурав. Байгууллага:

1. БОАЖЯ
2. МХЕГ
3. АМГ. Нүүрсний судалгааны хэлтэс
4. “Хүний эрх хөгжил төв” ТТБ
5. НҮБХХГ

Дөрөв. Ном хэвлэл:

- “Монгол орны байгаль орчны тойм-2”. Д.Мягмарсүрэн. 2009 он
- “Уул уурхайн бодлогын зарим асуудлууд”. ННФ. 2009 он
- “Уул уурхайн салбарт мөрдөгдөж буй хууль тогтоомжийн эмхтгэл”. МХЕГ, BGR. 2009 он
- “Байгаль орчны салбарын дүрэм, журмын эмхтгэл”. БОЯ, Дэлхийн банк. 2006 он
- “Алтны үнэ өртгийг тооцох нь”. ННФ, CAFOD. 2007 он
- “Монгол улсын эдийн засаг, экологийн эмзэг байдал ба хүний аюулгүй байдал”. НҮБХХГ. 2005 он

Тав. Илтгэл, эрдэм шинжилгээний бүтээл:

1. “Хүний эрх хөгжил төв” ТТБ, Норвегийн “Fredskorpset” сангийн хамтран зохион байгуулсан “Байгаль орчин, Хүний эрх: Шударга ёс” Үндэсний бага хурлаас гаргасан зөвлөмж. 2009
2. Joseph F. Castrilli, “Environmental Rights Statutes in the United States and Canada Comparing the Michigan and Ontario Experiences (1998) 9 Vill. Env. L.J. 349
3. Richard Lindgren, “The Environmental Bill of Rights Turns 10 Years Old: Congratulations of Condolences” (June 16, 2004) CELA Publication 474 (www.cela.ca)
4. The Environmental Commissioner of Ontario, “The Environmental Bill of Rights at 10: The Potential for Reforming the Law” (June 16, 2004) (www.eco.on.ca)
5. Friends of the Earth, “Standing on Guard: Environmental Rights in Canada, 2009”
6. Michael I Jeffrey QC, “Байгаль орчны засаглал: Олон нийтийн оролцоо ба шударга ёсны харьцуулсан анализ” (2005), Өмнөд Номхон далайн хуулийн сэтгүүл 11
7. Gerry Bates, *Австралийн байгаль орчны хууль, 6 дахь хэвлэл* (2006)
8. Dr Robyn Eckersley, *Төр ба Байгаль орчны шударга ёсонд хүрэх нь: Либерал ардчиллаас экологийн ардчилалд* Байгаль орчны шударга ёсонд хүрэх нь,

БОХГ, WA бага хурал, 2004, 02.20

Зургаа. Интернэт:

1. www.responsiblemining.net
2. www.goodpracticemining.org
3. [http://www.unece.org/env/documents /2002//pp/ece.2.e.pdf](http://www.unece.org/env/documents/2002/pp/ece.2.e.pdf)
4. (www.foecanada.org)

UIH.MN
СУДАЛГААНЫ САН